

CAPÍTOL 7

Gentrificació, precarització i dinàmiques veïnals en barris pluriculturals. Una reflexió des de València¹

FRANCISCO TORRES PÉREZ I ALBERT MONCUSÍ FERRÉ

Departament de Sociologia i Antropologia Social. Universitat de València

Les últimes dècades d'urbanisme neoliberal han tingut, entre altres efectes, l'augment de la desigualtat socio-espacial, de la fragmentació i de la precarietat urbana (Borja i Castells, 1999; Harvey, 1989, 2008; Theodore, Peck i Brenner, 2009). En el cas de València, tal urbanisme ha pivotat sobre els grans projectes i esdeveniments, l'expansió de la ciutat i la creació de nous barris, en la seua majoria d'alt *standing* (Cucó, 2013). Aquestes prioritats de la política de la ciutat han relegat les necessitats dels barris populars que, d'altra banda, van augmentar per processos com l'envelliment i la immigració (Torres i García, 2013a).

Aquest procés de creixent fragmentació i, en definitiva, de desigual capacitat per exercir el «dret a la ciutat» (Lefebvre, 1969; Harvey, 2008), també ha afectat als barris pluriculturals. En el cas espanyol, podem distingir a grans trets dos tipus de barris (Torres i Moncusí, 2015). D'una banda, els barris pluriculturals populars centrals com Lavapiés (Madrid), el Raval (Barcelona) o Russafa (València) amb quatre característiques comunes: tenen una història

¹ Aquest text s'inscriu al Projecte I+D+I «Convivencia y barrios multiculturales: Conflicto y cohesión en una España en crisis» CSO2014-54487-R del Ministeri d'Economia i Competitivitat, dirigit per la Dra. Pilar Monreal Requena.

i significat rellevant en l'imaginari urbà de les ciutats respectives; en els anys 60 i 70 van patir un agut procés de precarització; posteriorment s'han vist revaloritzats i revitalitzats; en l'actualitat coneixen una àmplia diversificació de la seua població (antics veïns populars, immigrants i membres de classes mitjanes²) així com un creixent cosmopolitisme. D'altra banda, tenim els barris obrers perifèrics pluriculturals com Ciutat Meridiana (Barcelona), Sant Cristóbal dels Àngels (Madrid) o Els Orriols (València). Aquests barris tenen en comú una història marcada pels migrants espanyols, la mà d'obra del desenvolupisme franquista dels anys 60, i greus mancances socio-urbanes, parcialment corregides pels primers Ajuntaments democràtics; el seu paisatge urbà es caracteritza per blocs de VPO, habitatges protegits dels anys 60 i 70, petits, d'escassa qualitat i molt barats; la seua població és prou homogènia en termes de classe i molt diversa en termes etno-culturals, encara que la seua diversitat és aliena al cosmopolitisme d'imatge positiva, pròpia dels barris centrals³.

En diferent mesura, els barris assenyalats pateixen processos de gentrificació i precarització. En aquest text ens centrem en un aspecte molt rellevant, però parcial, com són les dinàmiques veïnals i com i en quina mesura modifiquen, o poden modificar, aquests processos de gentrificació i precarització. Per a això, prenem com a base empírica de la nostra reflexió els barris de Rusafa i Els Orriols. La generalització de les nostres conclusions a altres barris de ciutats espanyols requeriria d'un estudi comparatiu més ampli.

LA GENTRIFICACIÓ, MODALITATS I FACTORS

En la definició ja clàssica de Glass (1963), per a Londres als anys 60, la gentrificació es tracta d'un procés pel qual els membres de les classes mitjanes

² Una part rellevant són classes mitjanes progressistes que podem caracteritzar com a *bobos* aplicant-los el terme francès *bobo* acrònim de «bourgeois bohème» (Brooks, 2001; Àvila i Malo, 2007)

³ A més d'aquesta tipologia, presentada aquí simplificada, caldria parlar de barris pluriculturals semi-centrals, amb trets molt similars als barris centrals, i dels barris marginals històrics, diferents als barris obrers perifèrics aquí presentats. Vegeu Torres i Moncusí (2015)

i superiors s'instal·len als vells barris populars centrals, rehabiliten els habitatges i reemplacen progressivament als antics habitants. Es tracta d'un doble procés: d'una banda, de renovació urbana, per un altre de substitució social.

Més tard, el concepte de gentrificació ha conegut un èxit espectacular i el seu ús s'ha ampliat. A nivell d'escala: de barri a districte o al conjunt de la ciutat. A més, gentrificació s'aplica a diferents tipus de barris i formes d'intervenció urbanística. Així es parla de *new-build gentrification* i de suburbis gentrificats. Finalment, els estudis s'han ampliat als espais públics, els comerços i les dinàmiques generades pel turisme, encunyant-se els termes de gentrificació comercial o gentrificació turística entre uns altres. L'ampliació del concepte de gentrificació ha suscitat no pocs debats⁴ però ha fet fortuna .

En el cas de València tenim diversos tipus de gentrificació. D'una banda, una gentrificació clàssica des de mitjans dels anys 80, encara que limitada en els seus efectes, al Centre Popular Històric (Hernández i Torres, 2013), i també al barri de Russafa des de mitjans de 2000, que després abordarem. No obstant això, el més rellevant en el cas valencià han estat el sorgiment de nous barris *new-build gentrification*. Es tracta de barris acomodats de nova construcció en zones d'horta o en antigues àrees industrials abandonades. En uns casos, han sorgit vinculats als grans projectes, com els barris de Ciutat dels Arts i els Ciències i de Penya-Roja a un costat i un altre del complex de Calatrava o la zona denominada «nou Benicalap», al costat del Palau de Congressos de Foster. En altres casos, els barris van sorgir al socaire de les oportunitats de ràpids guanys, com la zona Avinguda Alfauir o «nou Orriols» i, ja en l'extraradi, el barri de Sociopolis (Torres i García, 2013b). A diferència de la gentrificació clàssica aquest tipus d'operacions⁵ no genera un canvi de

⁴ Per a alguns autors, com Fijalkow i Préteceille (2006) i Bourdin (2008) aquesta utilització tan àmplia del concepte tendeix a unificar a l'excés processos socio-urbans de diferent natura. Per a uns altres, com Rérat et al (2010b) el concepte ampliat de gentrificació permet captar millor l'elitització de les ciutats.

⁵ Altres casos de *new-build gentrification* serien la urbanització d'antigues zones industrials sobre el Tàmesi a Londres, sobre la ria de Bilbao en la proximitat del Guggenheim, d'antics terrenys de magatzems i indústries del nou centre de Berlín o d'aquells alliberats del seu ús ferroviari a diverses ciutats franceses o suïsses (Lebreton i Mougel, 2008; Rerat et al, 2010a; Rodríguez, 2013).

població ja que no la hi havia prèviament, encara que contribueixen a l'elitització de l'àrea urbana on sorgeixen. En aquests casos, ni a València ni en altres ciutats, el veïnat és de tipus pluricultural i no es donen, per tant, el tipus de dinàmiques que ens interessen.

Sovint, tant en la literatura científica com en l'opinió pública, la gentrificació dels barris centrals apareix com un procés inevitable, homogeni i que conclou amb una renovació urbana i un canvi de veïnat complet. No obstant això, la realitat és bastant més complexa. Podem establir dos casos tipus. El primer, en el qual la gentrificació és un procés complet i amb èxit com als barris centrals de Nova York, una «gentrificació generalitzada» (Smith, 2003), o de Londres (Lebreton i Mougel, 2008)⁶. Un segon cas, seria quan es dona una gentrificació en diversos graus i segons les zones del centre de la ciutat o del barri. En el cas de París, altra ciutat global, en funció de la política de *mixité sociale* s'ha donat una gentrificació poc agressiva i per àrees (Fijalkow et Pretéceille, 2006), encara que a nivell de la ciutat central París continua aburgessant-se en opinió de Clerval (2007, 2008). A nivell de barris, diversos barris de Montréal i de París, que es presenten al següent apartat, responen a aquest model de gentrificació heterogènia i que, per zones, manté el seu caràcter heterogeni, social i culturalment.

Quins factors ens poden explicar aquestes diferències en intensitat, modalitats i resultats, en barris gentrificats? Sense ànim de ser exhaustius i de forma provisional, podem apuntar factors de tipus socio-urbà, de polítiques públiques i de dinàmiques socials. Entre els primers cabria assenyalar el lloc que ocupa el barri en l'estratificació socio-urbana de la ciutat i el seu interès per al capital, en termes de maximització de benefici o *rent-gap* (Smith, 1996). Igualment, incideix l'estructura de propietat específica; que els veïns populars, autòctons o immigrants, siguin inquilins o propietaris dels seus habitatges. Un altre bloc de factors fa referència a les polítiques públiques

⁶ En un context de globalització i d'economia financiaritzada, la competència entre les ciutats fa que els antics barris populars centrals es presenten com un espai estratègic. En termes de l'equip de planificació del Gran Londres «cal adaptar l'organització espacial de la metròpolis al seu status de ciutat global» (Greater London Authority, 2001, en Lebreton i Mougel, 2008).

aplicades. En termes generals, encara que hi ha excepcions, a Gran Bretanya i EUA les polítiques locals deixen lliure curs a la iniciativa de les empreses immobiliàries. Per contra, a França la política de *mixité sociale* persegueix, no sense contradiccions, afavorir la co-presència residencial i tendencialment la interrelació entre diferents capes socials. Un tercer bloc de factors fa referència a les dinàmiques socials, entre les quals podem incloure les relacions veïnals entre els diferents grups del veïnat (antics veïns i nous gentrificadors), la posició d'uns i uns altres enfront del procés, la capacitat de resiliència dels antics veïns, autòctons i immigrants, i l'existència d'una identitat de barri compartida o no.

DINÀMIQUES VEÏNALS I GENTRIFICACIÓ. ALGUNES EXPERIÈNCIES

Als barris en procés de gentrificació o amb una gentrificació suau tenim situacions diferents entre els diferents grups del veïnat: conflicte, co-presència indiferent i, en menor mesura i provocat per esdeveniments específics, una interrelació més positiva.

Certs autors han subratllat, sobretot, els aspectes de conflicte que acceleren o faciliten el procés de gentrificació. En aquesta línia, la «gentrificació reven-gista» (Smith, 1996) designa les accions dels gentrificadors de barris centrals nord-americans per imposar el seu estil de vida, la revaloració del barri i de la seua inversió, i un nou ordre espacial d'acord amb els seus gustos i interessos. Al barri de la Missió en Sant Francisco el procés de gentrificació va generar contradiccions entre els antics habitants del barri. Habitat per una població blanca i obrera, La Missió va acollir en els anys 60 i 70 a immigrants hispans, atrets pel baix cost dels lloguers, i més tard, a inicis dels anys 90, a professionals que van comprar i van reformar cases. Els antics habitants blancs, sovint propietaris de les seves cases, valoraven positivament els plans dels gentrificadors, a diferència dels hispans, majoritàriament inquilins, que veien augmentar els seus lloguers i tenien un sentiment contrari (Lehman-Frisch, 2008).

Bastant més comú que la interrelació significativa, sigui en termes de conflicte o de col·laboració, sembla la co-presència més o menys indiferent. És el

que indiquen diverses recerques sobre Montréal i París. En el cas de Montréal, en diversos barris com el de Petite Bourgogne, els nous propietaris es desinteressen de la vida del barri i romanen al marge de les xarxes comunitàries preexistents (Germain et al, 1995). En el cas de París, alguna cosa similar es pot afirmar respecte al *faubourg* Saint-Antoine, el barri del Tremple (Clerval 2008a i b), Sainte-Marthe (Bidou-Zachariasen et Poltorak 2008), o el de Bas-Montreuil (Collet, 2008) en la primera corona parisenca. En aquests quatre casos, amb matisos entre els uns i els altres, els gentrificadors recreen i valoren un quadre urbà de sociabilitat intensa, però entre ells, sense relació particular amb els antics habitants. Són dos tipus de veïns, amb estils de vida, treballs i valors relativament diferents, que viuen junts sense interrelació. En aquests casos, les dinàmiques veïnals no incideixen en el procés de gentrificació i aquest segueix el seu curs.

Bastant més minoritari són els barris on s'han donat una interrelació positiva entre els gentrificadors i els antics habitants del barri. Els casos de Mile-End, Montréal, i Belleville, París, ens aporten exemples. Mile-End era un barri molt modest *montréalaise*, on es van instal·lar els immigrants portuguesos. Més tard, amb la revaloració del centre i del caràcter multicultural del barri, Mile-End va atreure a joves professionals. En els inicis dels anys 90 i enfront dels plans de reforma promoguts per l'Ajuntament, varen ser els gentrificadors els més fermes partidaris d'una intervenció que no modifiqués el caràcter social del barri, en aliança amb els veïns i les xarxes comunitàries portugueses (Germain et al, 1995: 312 i sgs). En el cas de Belleville, Simon (1997, 1998) distingeix entre els gentrificadors «transplantats», atrets pels preus immobiliaris i la centralitat del barri, i els «multiculturals», que valoren el caràcter mestís i ètnic del lloc i la mescla social. Enfront dels plans de l'Ajuntament de París, es va donar un moviment d'oposició que va unificar als gentrificadors «multiculturals», antics veïns obrers i immigrants. En els dos casos, Mile-End i Belleville, els diferents tipus de veïns defensaven el seu barri, encara que amb una significació diferent. «Per a uns, es tractava de l'espai de centralitat immigrant que havien construït. Per a uns altres, el caràcter multicultural que als seus ulls feia el barri atractiu i especial» (Torres, 2007: 131).

Barri popular, central i de tradició artesanal, Russafa perdia població des dels anys 70. No obstant això, des de mitjan anys 90, la població es va estabilitzar i l'animada vida de carrer i la intensa activitat econòmica van reviuir, encara que modificades. Als veïns de «tota la vida» es van sumar un nombre creixent de veïns estrangers i alguns joves professionals. Al mateix temps, els problemes del barri es feien més evidents: dèficit de places escolars, falta de zones verdes i locals cívics i un tràfic caòtic.

En aquests anys, la sociabilitat en Russafa presentava una doble cara, comuna i específica. La primera, la co-preència quotidiana de veïns de diferents orígens que compartien els carrers, el Mercat o la plaça M. Granero, era àmpliament majoritària, tranquil·la i consolidada com quotidianitat (Torres, 2006, 2007). Al mateix temps, alguns carrers de Russafa eren l'escenari de quatre micro àrees de sociabilitat específica: magrebí, senegalesa, xinesa i llatina, al voltant dels comerços ètnics respectius (191 en 2004).

Al costat d'aquesta inserció tranquil·la, no van faltar els problemes. A part de petites tensions veïnals, la sociabilitat masculina de carrer magrebí que es vinculava amb inseguretat va focalitzar el recel entre 2000 i 2003. Més tard, la situació es va normalitzar (Torres, 2007). Durant aquests anys l'extrema dreta valenciana va intentar vincular problemes del barri i presència d'immigrants. Russafa va ser l'escenari de diverses manifestacions ultres en 1997, 2002, 2003 i 2006, amb escàs suport veïnal però amb un ampli debat, diverses respostes unitàries i una dinàmica de concertació entre diferents associacions, entre elles d'immigrants. Encara que no van faltar els desacords es va consolidar una xarxa de relacions i contactes entre els diferents grups.

A partir de 2005, dues dinàmiques estan transformant Russafa. D'una banda, el procés de gentrificació d'un sector del barri. Per un altre, la reducció relativa del seu caràcter immigrant com a conseqüència d'aquest procés, de la crisi i d'altres factors.

La centralitat de Russafa s'ha vist revaloritzada pel Parc Central que suposa el soterrament de les vies del tren fins a l'Estació del Nord, contigu al barri, i la urbanització i enjardinament dels 681.036 m2 alliberats. Donat el

seu cost el projecte està paralitzat des de fa anys, però recentment s'ha aprovat l'enjardinament del sector més proper a Russafa. El barri ha millorat en aquests anys: la reforma integral del CP Balmes després d'una àmplia campanya veïnal, l'obertura d'un Centre Juvenil i un altre de Majors, la reurbanització de carrers i la rehabilitació d'edificis (ara ralentida). Tot això ha atret a veïns més acomodats, la majoria joves. Russafa s'ha consolidat, així, com un dels barris de renda mitjana de la ciutat (Torres i García, 2013b). A aquests nous veïns cal afegir els professionals i artistes que ara treballen en Russafa. Ja en els 90 es van instal·lar alguns pintors, però des de fa cinc anys han proliferat els estudis de dissenyadors i artistes. A més, han proliferat els comerços *fashion* i els locals de copes. En uns carrers aquests locals han substituït als comerços ètnics; en unes altres s'alternen el bar popular, el restaurant *halal*, l'estudi sala d'exposicions i els restaurants i locals nocturns.

D'altra banda, entre 2009 i 2012, Russafa ha perdut el 18,7% del seu veïnat estranger, amb un major descens de llatinoamericans. En termes generals, aquest descens de veïns immigrants s'atribueix a «la crisi i perquè aquí els preus s'han posat molt cars» (veïna boliviana). En opinió d'una veïna marroquina, «ara el barri està com més espanyol». Aquesta percepció està molt vinculada a la reducció de comerços ètnics que han passat de 191 en 2004 a 121 en 2013. Han tancat els comerços majoristes xinesos, els basars, teteries i tendes més modestes, per causes diverses⁷.

Molts dels trets que caracteritzen a Russafa com a barri immigrant es mantenen. Les tendes *halal*, restaurants i basars més importants continuen. La «comunitat musulmana», al voltant de l'oratori i l'associació Averroes, està ben assentada. Al nord del barri, es mantenen els grups de senegalesos. Altres sociabilitats molt visibles al barri fins a 2005, com la llatina al voltant del Mercat i la xinesa en carrer Cuba i Sueca, s'han diluït. No obstant això,

⁷ En el cas de les tendes majoristes, la reurbanització dels carrers i l'ampliació de les voreres dificultava les operacions de càrrega i descàrrega al mateix temps que els gestors locals «animaren» als comerciants a traslladar-se als afores. Altres comerços ètnics han tancat per dificultats econòmiques i uns altres per la pèrdua relativa del caràcter de centralitat immigrant del barri. Així, per exemple, una part de l'antiga clientela magrebina ja tenen tendes *halal* al barri o municipi de l'àrea metropolitana on resideixen (Torres et al, 2015).

ambdues constitueixen comunitats assentades com mostren, a més dels veïns empadronats, tres parades llatines al Mercat de Russafa o un col·legi privat orientat a l'alumnat d'origen xinès (i benestant).

Un altre tret que es manté és la convivència tranquil·la, la rica i diversa trama associativa i el dinamisme del barri, amb diverses iniciatives comercials (Russafa kids, Russafa gai), veïnals (Jornada multicultural, Carnestoltes i unes altres), artístiques (Russafart) i festives (falles). No obstant això, com en el passat, aquesta pluralitat d'iniciatives i dinàmiques es donen en paral·lel entre els diversos grups. Al mateix temps, les campanyes impulsades per la Plataforma per Russafa per la millora del parc M. Granero, entre 2007 i 2008, i la construcció del CP Puerto Rico, entre 2008 i 2011, han constituït una dinàmica de barri compartida. Els dos temes, ja aconseguits, constituïen reivindicacions històriques del barri i han agrupat a veïns de diferents orígens en les recollides de signatures, les activitats lúdic-reivindicatives o en els dos referèndums realitzats.

El procés de gentrificació es valora, en general, com a positiu. Al mateix temps, alguns membres d'associacions, tant immigrants com a autòctones, destaquen la seua incidència en l'encariment dels lloguers, el soroll generat i la llunyania que perceben en aquests nous veïns i usuaris gentrificadors respecte «a les coses del barri ells van a la seua, no estan en [la reivindicació del] CP Puerto Rico» (Torres et al, 2015). A mitjans de 2016, diverses associacions i grups de veïns van sol·licitar a l'Ajuntament que es declarés Russafa com ZAS, Zona Acústicament Saturada, i que no es concediren noves llicències de bars i terrasses.

És difícil dilucidar el futur de Russafa. Com ha ocorregut en tants barris és possible que el seu caràcter immigrant desaparega, a mitjà termini, amb la gentrificació en marxa. A favor del seu manteniment podem assenyalar diversos factors com l'arrelament i antiguitat del veïnat immigrant, una part dels quals són propietaris, les experiències de dinàmiques veïnals compartides⁸, la

⁸ Podem citar, entre 2000 i 2002, les iniciatives enfront de l'extrema dreta, en 2003 i 2004 la campanya per la rehabilitació del CP Balmes, i en dates més recents les campanyes per la millora del parc M. Granero, entre 2007 i 2008, i la construcció del CP Puerto Rico, entre 2008 i 2011.

co-presència tranquil·la entre veïns de diferents orígens i la valoració positiva del multiculturalisme del barri⁹. Altres factors, no obstant això, poden incidir en un sentit contrari. Amb la revitalització econòmica, el projecte del Parc Central i la gentrificació del barri poden adquirir un major dinamisme. A més, la continuïtat o no dels antics veïns -autòctons i immigrants- no és un tema explícit que s'haja plantejat la xarxa associativa del barri. Un altre factor, no menor, és la falta d'un Pla Integral de renovació de Russafa i d'opcions clares en els aspectes assenyalats per part del nou Ajuntament d'esquerres.

LA PRECARITZACIÓ URBANA, FACTORS EN LA SEUA PRODUCCIÓ

Una cara ben diferent a la gentrificació la representa la precarització urbana. El diccionari de la RAE defineix la precarietat com a carència de mitjans, inseguretat i –aplicada al treball– poca qualitat i estabilitat. La precarització consisteix, aleshores, en la construcció de precarietat. En el cas de les ciutats, es produeix una situació de falta de mitjans, inseguretat i absència d'espais públics i infraestructures i serveis o construcció d'aquests amb mala qualitat, especialment palesa en contextos en els quals aquell àmbit característic de la ciutat que és l'espai públic perd sentit, en la mesura que es percep com a insegur (Caldeira, 2007). La securització, la privatització de la sociabilitat i la reducció de l'experiència comunitària a nuclis privats ocupen el lloc del que havia estat un espai de lliure circulació. Són processos que acompanyen la precarització, junt amb el desplegament de pràctiques d'assistencialisme que no només no aconsegueixen revertir la precarització sinó que, sovint des de plantejaments preventius, acaben resultant poc operatius o fins i tot aprofundeixen en el procés (Bravo y Ávila, 2008; García y Ávila, 2011).

La precarització deixa empremta física en barris tant de zones centrals com semi-centrals o perifèriques de les ciutats, per bé que en aquest darrer

⁹ En els últims anys, la imatge multicultural ha estat destacada pels gestors públics i algunes empreses immobiliàries, al costat de la comercial i l'artística, com un dels atractius del barri (Arazo, 2011).

cas és on més sovint se'n glossa la presència en els mitjans de comunicació i la literatura especialitzada. Es tracta d'una qüestió de justícia espacial, en el sentit que un sector social ubicat en un espai urbà distintiu queda fora de l'accés a recursos als que sí poden accedir altres ciutadans i ciutadanes que habiten altres zones (Gravano, 2005). Aquelles acaben essent zones relegades, de mala fama, en què aïllament i alienació s'alimenten mútuament en la mesura que la creixent desigualtat, la desocupació i la precarietat laboral, la crisi de l'Estat del benestar i la concentració i estigmatització urbanes fan que les situacions de marginalitat puguin produir-se fàcilment en aquelles zones (Wacquant, 2001).

Diversos factors incideixen en el procés. Ens centrarem ací en tres que considerem fonamentals: l'acumulació de capital, l'estructura de propietat i tinença i les polítiques públiques. Pel que fa al primer d'aquests factors (l'acumulació de capital), els barris precaritzats ocupen una posició perifèrica en l'imaginari urbà, allunyats com estan del centre simbòlic denotat per monuments o centres de govern i també dels espais socials habitats per gent de classe acomodada. En aquesta situació, els habitants poden acumular poc capital i compartir una certa comú excomunió i la condició de barri relegat o estigmatitzat (Bourdieu, 1993). El barri s'entén, així, como un punt en l'espai físic, reificat i localitzat en relació a altres, a partir del capital cultural, simbòlic, econòmic i social que comparteixen els seus habitants. I aquests capitals acaben essent escassos. Hi ha poc capital cultural (bàsicament educatiu) sol ser també escàs el capital simbòlic (en termes de prestigi social). Val a dir que en alguns casos la precarització comporta acumular capital simbòlic per part d'organitzacions veïnals d'aquestes zones, a l'hora de reclamar l'atenció de l'Administració o dels mitjans de comunicació. Per altra banda, la mateixa situació de precarietat comporta esforços per a contrarestar la situació a través d'una inversió en el que seria un capital social de veïnes i veïns o organitzacions socials.

El capital financer resulta també molt minso, amb salaris baixos, desocupació i economia informal (fins i tot delinqüència) que aporten ingressos limitats, discontinus i gens assegurats. El preu del sòl acostuma a ser baix, com a indicació d'un valor econòmic limitat i sotmès a les fluctuacions del mercat

i a possibles especulacions que passen per demolir edificis i substituir-los per altres de nous, afavorint una substitució de població. Tot i això, aquestes inversions sovint comporten acumulacions de capital en què participen, sobre tot, inversors externs a la zona en qüestió.

Un segon factor en la precarització és l'estructura de propietat i les formes de tinença. Es troben diverses opcions, des de l'autoconstrucció al lloguer, passant per la propietat i l'ocupació. Els immigrants arribats en els darrers vint anys s'estableixen en les darreres tres opcions, inclosa la pràctica de rellogar habitacions. Una situació que comporta certa invisibilitat veïnal. L'habitatge en propietat, per la seua banda, tendeix a definir els veïns com a agents econòmics (Castrillo Romón, 2010). Els interessos de propietaris i arrendataris, de fet, en ocasions no coincideixen, en la mesura que els primers poden tenir un interès més directe en la millora del valor dels immobles (Gidley, 2016). Cal considerar, també, l'ocupació com a forma d'accés a l'habitatge, que representa una problemàtica particular.

El tercer factor a tenir en compte són les polítiques públiques que sovint es posen en marxa adjectivant els barris amb termes com «vulnerable», «sensible», «desafavorit», «en crisi», «problemàtic» o «difícil» i que acaben identificant l'espai amb problemes. Es tracta de diferents polítiques: urbanístiques i socials. Les primeres sovint passen per intervencions de regeneració¹⁰ que van des de la demolició d'edificis i la seua substitució, a la rehabilitació (Castrillo Romón, 2010). Són intervencions que pretenen atreure classes mitjanes a zones populars (Bacqué, 2011) i que, en ocasions, suposen la instal·lació d'equipaments culturals que persegueixen resignificar el lloc i produir nous usos de l'espai (Vivant, 2007). Es tracta de redefinir metonímicament un conjunt espacial a partir de la intervenció en un punt concret (Keith, 2009).

Quant a les polítiques socials, el cas francès és tot un referent a tenir en compte, en especial, els treballs sobre les *banlieues* o els *quartiers sensibles*, de-

¹⁰ Aquest tipus d'intervenció troba suport en polítiques fonamentades en la Carta de Leipzig (2007), que incideix precisament en la necessitat de regeneració de barris vulnerables i ho fa destacant el valor de la participació de les ciutadanes i ciutadans.

sevolupats sobretot els anys vuitanta i noranta. La situació d'aquelles zones s'interpretà com a resultat de processos d'exclusió i dualització i, per tant, es llegia a nivell de ciutat. La qüestió acabà convertint-se en terreny d'intervenció per a especialistes que esdevingueren veritables reformadors urbans (Tissot, 2007). En certa manera, la caracterització dels barris objecte d'intervenció, a través d'indicadors, pot acabar jugant un paper contraproduent, elaborant institucionalment una sòlida imatge de precarietat¹¹ per part d'especialistes,

Entre les mesures que es plantegen hi ha la promoció de la *mixité sociale* i la preservació de llaços de proximitat, la lluita contra la segregació i la revitalització de la vida local (Grafmeyer, 2007). En el cas d'Espanya, s'ha observat el foment del que seria un ciutadanisme o participacionisme, en el sentit que s'insisteix en la participació veïnal per a millorar el barri. A barris com San Cristóbal (Madrid), s'ha observat el desenvolupament d'un tercer sector que en part ocupa el lloc del moviment veïnal i que contribueix a cert assistencialisme, des d'una professionalització més o menys precària i una competència per recursos públics escassos (Bravo y Ávila, 2010).

A tot això cal afegir que en el cas específic dels ciutadans estrangers, es fa patent que la realitat urbana s'enquadra en el marc polític de l'Estat-nació i que el drete la ciutat té molt a veure amb la ciutadania nacional. Com suggereix Keith:

La ciutat representa una territorialització de poders de governança i organització social, però depèn d'un sentit afectiu de la seua pròpia identitat (un imaginari) i pressuposa l'existència d'un Estat més enllà de les seues fronteres (...). L'estat modern taxonomitza la divisió territorial dels seus règims de control a través d'unitats geogràfiques subsidiàries. No obstant això, per a fer visibles els subjectes del seu poder, aquest estat necessita una organització racional de la demografia i una jerarquia funcional d'assentaments que troba en la urbanització la seua lògica econòmica conductora (Keith, 2009: 550).

¹¹ Un exemple és el atlas de la vulnerabilitat urbana en Espanya, publicat pel *Ministerio de Fomento*.

El factor de les polítiques urbanes comporta, doncs, un lligam dels contextos urbans concrets amb altres àmbits, encara que hi ha dinàmiques socials localitzades que resulten també fonamentals.

DINÀMIQUES SOCIALS FRONT LA PRECARITZACIÓ

Certes dinàmiques socials produeixen i reproduïxen la precarietat i altres miren d'afrontar-la i revertir-la. Les zones precaritzades no deixen de ser espais urbans i, per tant, marcs relacionals. És a dir, constitueixen espais viscuts (representats i sentits pels propis habitants, a través d'imatges i símbols) i concebuts (planificats racionalment i objecte de poder) (Lefebvre, 2013). La vida relacional es correspon al primer tipus i comporta dinàmiques de reconeixement i apropiació d'espais en un marc neoliberal que produeix desigualtats manifestes en concentracions i segregacions de població. Dinàmiques amb les quals es construeix l'espai dia a dia. De forma més o menys previsible es van construint institucionalment i mediàtica la precarització i, amb ella, la relegació. Com explica Wacquant (2001), els qui viuen en aquests barris són qualificats de «pobres» i no tenen el més mínim control sobre la representació de la seua pròpia imatge. Es tracta d'una desposseïció simbòlica que es tradueix en atribucions d'inseguretat, delinqüència, immigració i degradació. Es tracta de representacions monolítiques, tot i que veïnes i veïns diferencien clarament zones o fins i tot determinats blocs. Al mateix temps, però, mantenen una autoimatge negativa per les condicions objectives en què estan immersos i, en ocasions, es repleguen en la seua llar (Grafmeyer, 2007). Al barri madrileny de San Cristóbal, per exemple, l'accelerat increment de veïnat estranger ha contribuït a certa fragmentació generacional, amb un temor front veïnes i veïns desconeguts, sensació de pèrdua d'esperit comunitari i percepció de competència per recursos escassos (Bravo y Ávila, 2010). Preocupen el soroll als carrers, el consum d'alcohol i drogues, l'amuntegament en pisos i altres pràctiques que es consideren «la cultura» dels nous veïns i veïnes (Ávila y Malo, 2007).

I malgrat tot, quotidianament el veïnat construeix un món conegut a través dels seus trajectes i interaccions quotidianes en espais públics i co-

merços; un context relacional de convivència més o menys distant (Torres, 2006) entre persones de diferent edat, gènere, estatus i origen ètnic. Aquesta construcció quotidiana no està exempta d'emocions que van des del temor a transitar per determinats espais i/o a determinades hores a una memòria compartida sobre llocs i esdeveniments. El component multicultural d'alguns barris comporta que categories racials o ètniques tenyisquen aquesta construcció sovint negativament (Keith, 2009). Amb tot, algunes dinàmiques socials posen sobre la taula altres tendències. Són pràctiques emergents, en tant que imprevisibles i imprevisibles, de generació de sentit i valor (Cruces, 2016). Els rituals festius i les manifestacions, per exemple, generen fórmules de resistència a la precarietat i de construcció d'un sentit i un valor diferent, per al barri. També poden tenir un efecte similar produccions culturals com els grafitis o el hip hop que suposen reafiliació territorial i que evoquen una «comunitat de destí o experiència» que s'oposa a les institucions i, en especial, l'escola i la policia (Kokoreff, 2007) o que donen valor a una lluita present o a un passat obrer (Ávila y Malo, 2007). De manera similar, algunes festes com ara carnavals o festivals poden suposar l'emergència de subjectivitats cosmopolites (Povrzanović, 2015). Contextos de participació col·lectiva com les ONG o associacions de barri poden facilitar aquestes pràctiques emergents i mirar de produir una imatge positiva del barri, més enllà de la precarització.

ELS ORRIOLS, ENLLÀ I ENÇÀ DE BARONA. HI HA OPCIONS DE GIRAR LES TORNES?

Els Orriols és un barri de la perifèria nord de València, de poc més de 16000 habitants, que fou poble independent fins 1882. Des de mitjans de segle xx ha anat acollint immigrants, fins els anys setanta, espanyols originaris d'altres ciutats i pobles i, des del principi del segle XXI, d'origen estranger. Es tracta del barri amb major proporció de població estrangera (22,54% en 2015) i d'origen estranger (27,7%), per bé que la proporció ha baixat els darrers anys. És també un dels barris amb major densitat de tota la ciutat (405,7 hab/m²). En el barri es poden diferenciar diverses zones. Una d'elles es coneix com «Barona», en al·lusió al promotor de senzills blocs de pisos que habita-

ren sobretot els nous veïns que anaren arribant i han anat arribant al barri i alguns dels gitanos que hi residien de feia un temps. La zona és associada socialment, des de finals dels anys setanta, a un imaginari negatiu d'inseguretat. Segurament en relació amb això, part dels qui hi resideixen comparteixen una identificació amb ella, que esgrimeixen en les xarxes socials com ara Facebook o Twitter. Hi ha també una memòria compartida al voltant d'aquella mala fama. Prop d'allà queden algunes antigues cases de poble i una xicoteta ermita. Altres zones les constitueixen algunes cases barates construïdes a principis de segle xx i blocs de pisos més grans i amb millors serveis, en la zona sud del barri amb carrers prou més amples que els de Barona. Des de principis de segle XXI, una altra zona ha entrat en escena amb el nom de Nou Orriols, amb alguns condominis dotats de piscina o pista de pàdel i, en general, amb finques moltes de les quals foren promocionades com d'alt estatus.

Avui Els Orriols és un barri de centralitat immigrant, per l'existència d'alguns comerços, del Centre Cultural Islàmic, un temple Sikh, l'església Evangèlica, l'Oficina de Estrangeria de Delegació del Govern i la seu de l'ONG València Acull. La presència de població gitana contribueix a dotar el barri d'un marcat caràcter multicultural. És un barri inclòs en l'Atlas de Vulnerabilidad Urbana en Espanya, des de 2001, quan era el segon barri en taxa d'atur juvenil i un dels que tenia més atur, més població analfabeta i sense estudis i més edificis sense servei o vàter. En 2006, la presència de població estrangera se sumà a les dades per a caracteritzar aquesta situació de vulnerabilitat. Amb un atur que oficialment rondava, en 2011, el 40% de la població del barri, la crisi s'hi ha fet notar amb intensitat (Torres i Moncusí, 2015). En aquest context, l'extrema dreta ha triat Els Orriols com a escenari de les seues intervencions, com feu anys abans amb Russafa.

Si ens fixem en els tres factors enunciats més amunt (acumulació de capital, estructura de la propietat i tinença i polítiques públiques), la situació sembla difícil. A la llum dels indicadors apuntats adés, les acumulacions de capital financer i cultural, són baixes i la reputació del barri apunta a un capital simbòlic limitat. Amb tot, cal considerar les possibilitats que deriven del teixit social del barri (amb important presència de la diversitat cultural i religiosa) i del suport entre veïnes i veïns. En aquest sentit, hi pot haver eixida

en termes de capital social i també de capital simbòlic. Això darrer, perquè Els Orriols està fent-se present en fòrums sobre l'eixida de la crisi i els moviments socials, arreu de la ciutat, a través de l'entitat Els Orriols Conviu. Quant al capital social, són esperançadores les mobilitzacions socials entre les que destaquen les impulsades per aquella entitat, sorgida d'un projecte europeu de què fou responsable València Acull. Es tracta d'una entitat veïnal que arreplega el testimoni del preexistent moviment veïnal del barri, al temps que col·labora amb ell. El 15M ha estat un factor clau en el sorgiment d'iniciatives amb què es mira de revertir la precarització del barri. Algunes d'elles ens fan pensar en el segon dels factors enumerats -açò és estructura de la propietat i tinença de l'habitatge. I és que al barri té una activitat significativa la PAH (Plataforma de Afectats per la Hipoteca), a causa de la incidència significativa de desnonaments en habitatges fonamentalment de Barona. Alguns d'ells han estat ocupats per persones sense recursos, provinents de fora del barri, en algun cas, antics residents i alguns d'ètnia gitana i la presència dels quals s'ha associat a la venda de droga i a una sensació d'inseguretat. L'ocupació representa una particularitat, en contrast, amb vies normalitzades com el lloguer o la propietat, i se suma a fórmules com el lloguer d'habitacions per part de persones d'origen estranger, per a configurar un panorama divers que comporta diferents formes d'habitar i concebre l'espai i també distintes valoracions i expectatives en relació al present i al futur de la vida al barri.

Finalment, les polítiques públiques han estat fonamentals al barri, per omissió i per acció. Durant anys s'ha fet notar la carència d'infraestructures i serveis. Tot i que el barri no ha estat declarat d'acció preferent, s'han desenvolupat accions en la línia d'actuar en el barri de manera prioritària. Així, ha estat inclòs junt amb Natzaret i Benimaclet, en un programa pilot de desenvolupament d'estratègies integrals participatives (a Els Orriols anomenada «Activa Orriols»). A més d'això, el consistori que governa València des de maig de 2015 ha pressupostat una important intervenció urbanística per a crear un parc en el que avui és un descampat al mig del barri i ha posat en marxa iniciatives de democràcia participativa per a realitzar altres intervencions. Tot i això i malgrat que el barri està en boca de representants polítics com un dels llocs en què calen millores, les obres del parc programat no han

començat i això ha comportat cert descens entre part del veïnat. El que sí s'ha produït és un augment intermitent de la presència policial, com a resposta a una sensació d'inseguretat per part del veïnat, expressada públicament en els mitjans.

La vida al barri transcorre en un marc estructural de marcades desigualtats i el nom de Barona continua associat a connotacions negatives. Això és similar al que s'observa en barris d'altres ciutats espanyoles i d'altres països encara que no hi ha un model clar. Amb tot, en el seu si hi ha veïnes i veïns que reivindiquen, en les xarxes socials, la memòria d'un temps que compartien al carrer i en què el barri era com un poble. És veïnat que es troba unit al voltant de la memòria d'haver estat un barri estigmatitzat, però en què es podia viure. Per altra banda, a través d'Els Orriols conviu i d'altres entitats, com l'Associació de Veïns Orriols-Rascanya, es reivindiquen millores. Si, ençà de Barona, les difícils condicions objectives contornegen dificultats per a tirar endavant, més enllà es mira de convertir Els Orriols en un millor lloc a on viure. La possible posada en valor del seu caràcter multicultural, manifest entre altres coses, en el teixit comercial i l'ambient del carrer, és un dels elements a destacar. Amb tot, girar les tornes no està, ara per ara, només en mans del veïnat.

CONCLUSIONS

En aquest text hem abordat els processos de gentrificació i precarització en dos barris pluriculturals de València, Russafa i Els Orriols, respectivament. Ens hem interessat, en particular, en com les dinàmiques veïnals poden incidir en aquests processos i en quin sentit poden fer-ho.

En el cas de Russafa, la gran operació urbanística del Parc Central de València ha revaloritzat la seua centralitat i el seu valor immobiliari. A més, malgrat la crisi, Russafa ha conegut millores diverses, en equipaments i reurbanització dels carrers, i ha atret a nous veïns i usuaris de classes mitjanes. Existeixen factors que fan pensar en un manteniment del caràcter pluricultural del barri com l'arrelament i antiguitat del veïnat immigrant, l'experiència de dinàmiques veïnals compartides i la valoració positiva del cosmopolitisme

del barri, del que la immigració forma part. Al mateix temps, constatem factors que incideixen en un sentit contrari. Amb la revitalització econòmica, el procés de renovació urbana pot augmentar. A més, a diferència d'altres experiències de barris en París i Montréal, el manteniment o no del caràcter pluricultural del barri no és una qüestió plantejada explícitament per la xarxa associativa del barri. En aquestes circumstàncies, la imposició de la dinàmica del capital immobiliari sembla més fàcil.

Per la seua banda, Els Orriols, presenta unes dures condicions objectives. L'acumulació de capital financer, cultural i simbòlic és limitada. El teixit social del barri ha protagonitzat i està protagonitzant accions per a revertir la situació i ho fa amb participació de població musulmana d'origen estranger i evangelista gitana, veïnat a títol individual, de diferents orígens ètnics, ONG, moviment veïnal i associacions de comerciants. El canvi de signe de l'actual govern municipal ha suposat un impuls per a aquest teixit, però algunes intervencions concretes no s'han dut a la pràctica, tot i ésser anunciades, i qüestions com l'habitatge o la desocupació continuen presents al barri. Barona concentra les preocupacions en aquest sentit. Les mobilitzacions i els posicionaments polítics dels diferents actors estan posant en valor les iniciatives i discursos socials que reclamen millores. Amb tot, part de la població -en alguns casos, d'origen estranger- resta al marge d'aquestes accions i iniciatives. La situació podrà variar si s'afronten les dificultats estructurals.

Precisament, un factor comú en el cas de Russafa i Els Orriols són les polítiques públiques locals. L'evolució d'un i un altre barri depenen, també, de la posició del nou Ajuntament d'esquerres, sorgit de les eleccions de maig de 2015. En el cas de Russafa amb l'elaboració i aprovació d'un Pla Integral de renovació que contemple, entre altres aspectes, la continuïtat del veïnat popular del barri, autòcton i immigrant. En el cas d'Els Orriols, amb el desplegament de les accions que emanen de l'estratègia integral participativa «Activa Orriols» i l'execució d'actuacions previstes en matèria d'equipaments, viaris i serveis, que aborden les seves necessitats (relegades pels successius consistoris del Partit Popular i la seua opció per la València global).

Bibliografía

- Abélès, Marc (1992): «Anthropologie politique de la modernité», *L'Homme*, vol. xxxii.
- Abu zayd, Nasr Hamid (2012): «Religiones: de la fobia al entendimiento», dins Martín Muñoz, G. i Grosfoguel, R. (eds.), *La islamofobia a debate. La genealogía del miedo al Islam y la construcción de los discursos antiislámicos*, Madrid, Casa árabe, p. 11-36.
- Accem y Secretariado Gitano (2010): *Informe-Diagnóstico sobre La cañada Real Galiana*, Madrid, Accem y Fundación Secretariado Gitano.
- Aguilar, María José (2012): «El racismo institucional en las políticas e intervenciones sociales dirigidas a inmigrantes y algunas propuestas para evitarlo», *Documentación Social* 162, p. 139-166.
- Aguilar, María José (2013): «Asociacionismo e intervención social con inmigrantes», dins Raya, E., Espadas, M.A. i Aboussi, M. (coords.), *Inmigración y ciudadanía activa*, Barcelona, Icaria Editorial, p. 43-68.
- Agustín, Laura (2009): *Sexo y marginalidad. Emigración, mercado de trabajo e industria del rescate*, Madrid, Editorial Popular.
- Ajuntament de Granada (2009): *Ordenança de mesures per a fomentar i garantir la convivència ciutadana en l'espai públic de Granada*. Recuperat de [http://www.granada.org.es/ob2.nsf/in/KCYNGVJ/\\$file/Ordenanza_convivencia_ciudadana_de_Granada.pdf](http://www.granada.org.es/ob2.nsf/in/KCYNGVJ/$file/Ordenanza_convivencia_ciudadana_de_Granada.pdf) (22 de gener del 2015).

- Ajuntament de Granada (2015): Padró d'habitants. Recuperat de <https://mail.granada.org/idegeogr.nsf/wwtod/F98388FE30B6882F-C1257EC1002BCE09> (15 de desembre del 2016).
- Alberich, Tomàs et al. (2006): *La agenda 21 de la cultura. Un instrumento para el desarrollo: principios, metodologías y estrategias para su implantación en el territorio*, Castellón, Universitat Jaume I.
- Albert, María José i Gadea, Elena (2009): «Reflexiones sobre las organizaciones de inmigrantes en la Comunidad Valenciana», *Arxius de Ciències Socials* 20, p. 5-20.
- Albert, Maria; Moncusí, Albert i Lacomba, Joan (2011): «Asociaciones de inmigrantes africanos: participación e integración en el caso de la Comunidad Valenciana», *Revista Española del Tercer Sector* 19, p. 87-120.
- Alguacil Gómez, Julio i Camacho Gutiérrez, Javier (2014): «La vulnerabilidad urbana en España. Identificación y evolución de los barrios vulnerables», *Empiria. Revista de Metodología y Ciencias Sociales* 27, p. 73-94.
- Ameigeiras, Aldo i Jure, Elisa (2006): *Diversidad cultural e interculturalidad*. Universidad Nacional General Sarmiento, Prometeos Libros.
- Ander Egg, Ezequiel (2001): *Conceptos de comunidad y desarrollo de la comunidad*. Selección de Lecturas sobre Trabajo Social Comunitario. Curso de Formación de Trabajadores Sociales. Centro Gráfico de Villa Clara, Cuba.
- Antón, Joan i Hernandez, Aitor (2016): «El crecimiento electoral de la derecha radical populista en Europa: parámetros ideológicos y motivaciones sociales», *Política i Societat* 53, p. 17-28
- Aparicio, Rosa i Tornos, Andrés (2010): *Las asociaciones de inmigrantes en España. Una visión de conjunto*, Madrid, Ministeri de Treball i Immigració.
- Appadurai, Arjun (2007): *El rechazo de las minorías. Ensayo sobre la geografía de la furia*, Barcelona, Tusquets.
- Aramburu, Mikel (2000): *Bajo el signo del gueto. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella*, Tesis Doctoral, Universidad Autónoma de Barcelona.
- Aramburu, Mikel (2002): *Los otros y nosotros. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona*, Madrid, Ministerio de Educación y Cultura.
- Aramburu, Mikel (2008): «Usos y significados del espacio público», *Revista del Centro de Política de Suelo y Valoraciones* 8, p. 143-15.

- Aramburu, Mikel (2015): «Rental as a taste of freedom. The decline of home ownership amongst working-class youth in Spain during times of crisis», *International Journal of Urban and Regional Research* 39-6, p. 1172-1190.
- Arazo, Ma Angeles (2011): *El Carmen y Russafa. Queridos barrios*, Valencia, Ayuntamiento de Valencia.
- Aricó, Giuseppe et al. (2016): *Barrios corsarios*, Barcelona, Pol-len Edicions.
- Ariño, Antonio (2003): *Diccionario de la Solidaridad*, Valencia, España, Tirant lo Blanch, Bancaixa.
- ASSI - Acción Social y Sindical Internacionalista (2015): *Urbanismo neoliberal en Zaragoza. Planes de regeneración urbana y efectos socioeconómicos en el barrio de San Pablo – El Gancho*, Zaragoza, Acción Social Sindical Internacionalista.
- Ávila, Débora i Malo, Marta (2007): «¿Quién puede habitar la Ciudad Fronteras, gobierno y transnacionalidad en los Barrios de Lavapiés y San Cristóbal», dins Observatorio Metropolitano, *Madrid ¿la suma de todos?: globalización, territorio, desigualdad*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- Bacqué, Marie Helène (2011): «Social Mix Policies in Paris: Discourses, Policies and Social Effects», *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(2): 256-273.
- Bannister, Jon; Fyfe, Nick i Kearns, Ade (2006): «Respectable or Respectful? (In)civility and the City», *Urban Studies* 43, 5/6, p. 919-937
- Barth, Fredrik (1976): *Los grupos étnicos y sus fronteras*, México, Fondo de Cultura Económica.
- Baztán, Ángel (1992): «Fiesta», *Diccionario temático de antropología*, Barcelona, Boixereu Universitaria, Barcelona, 2ª ed., p. 329-332.
- Benlloch, Lluís (2013): «Tras la senda del desplazamiento. Valencia (1995-2007)», *Concreta* 1. Recuperat de <http://editorialconcreta.org/Tras-la-senda-del-desplazamiento>
- Berger, Peter i Luckmann, Thomas (2003[1968]): *La construcción social de la realidad*, Buenos Aires, Cultura Libre.
- Bergua, José Ángel (2011): *Estilos de investigación social*, Zaragoza, Pressas Universitarias de Zaragoza.
- Bernabeú, Luis (19 de març 2013): «Fieles hindúes exigen a una falla que no

- queme sus símbolos religiosos», *Levante EMV*. Recuperat de <http://www.levante-emv.com/valencia/2013/03/19/fieles-hindues-exigen-falla-que-me-simbolos-religiosos/983052.html>.
- Bidou-Zachariasen Catherine i Poltorak, Jean François (2008): «Le travail de gentrification: les transformations sociologiques d'un quartier parisien populaire», *Espaces et sociétés* 132, p. 107-124.
- Blanco, Agustín i Chueca, Antonio (2014): «Modelo autonómico y convergencia territorial», dins Martín, J. M^a (coord), *Informe España 2014. Una interpretación de su realidad social*, Madrid, Fundación Encuentro.
- Blanco, Ismael i Subirats, Joan (2011): «Exclusión social, territorio y políticas urbanas en España: una mirada comparada», dins Iglesias, M., Martí-Costa, M., Subirats, J i Tomàs, M. (eds.), *Políticas urbanas en España. Grandes ciudades, actores y gobiernos locales*, Barcelona, Icaria, p.335-362.
- Blanco, Ismael; Fleury, Sonia i Subirats, Joan (2012): «Nuevas miradas sobre viejos problemas. Periferias urbanas y transformación social», *Gestión y Política Pública*, volumen temático, p. 3-40.
- Boira, Josep Vicent (2012): «Dinámica inmobiliaria, suelo y población en la ciudad de valencia, 1960-2009», *Scripta Nova*, vol.16. Recuperat de <http://raco.cat/index.php/ScriptaNova/issue/view/18634/>
- Borja, Jordi (2003): *La ciudad conquistada*, Madrid, Alianza.
- Borja, Jordi i Castells, Manuel (1999): *Local y global. La gestión de las ciudades en la era de la información*, Madrid, Taurus.
- Bourdieu, Pierre (1988): *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*, Madrid, Taurus.
- Bourdieu, Pierre (1999 [1993]): *La misèria del mundo*, Madrid, Akal.
- Bourdieu, Pierre (1993): «Esprits d'Etat, Genèse et structure du champ bureaucratique», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 96-97, p. 49-62.
- Bourdin, Alain (2008): «Gentrification: un concept à déconstruire», *Espaces et sociétés* 132, p. 23-37.
- Bravo, Cristina i Àvila, Débora (2010): «¿Enredando y desenredando en nuestro barrio?», dins VVAA, *Gentes de Baladre, Luchas y resistencias desde nuestros pueblos y barrios*, Xàtiva, Baladre, p. 183-212.
- Brooks, David (2001): *Bobos en el paraíso*, Barcelona, Mondadori.

- Bueno, Xiana i Domingo, Andreu (2016): «La gestión de la interculturalidad en tiempos de crisis: el discurso de los técnicos municipales en Cataluña», *Migraciones. Publicación del Instituto Universitario de Estudios sobre Migraciones* 39, p. 39-65.
- Burton, John (1990): *Conflict: Resolution and Prevention*, Hampshire-London, The MacMillan Press Ltd.
- Cabrejas, Mara i García, Ernest (1997): *València, l'Albufera, l'Horta: medi ambient i canvi social*, València, PUV.
- Cachón, Lorenzo (2008): «Conflictos e inmigración en Europa: una primera aproximación comparativa», dins Cachón, L. (dir.), *Conflictos e inmigración: experiencias en Europa*, Madrid, Ayuntamiento de Madrid.
- Cachón, Lorenzo (dir.) (2011): *Inmigración y conflictos en Europa*, Barcelona, Hacer.
- Caldeira, Teresa Pires Do Rio (2007): *Ciudad de muros*, Barcelona, Gedisa.
- Calvo Buezas, Tomás (2006): *Hispanos en Estados Unidos, inmigrantes en España: ¿amenaza o nueva civilización?*, Madrid, Los libros de la Catarata.
- Cañedo, Montserrat (2009): «Imaginaris urbanos del barrio en crisis. Viejos y nuevos inmigrantes en el vecindario madrileño de Lavapiés», *Zainak* 32, p.1103-1114.
- Cano, Yolanda (2015): «Sabemos lo que queremos. Estrategias comunitarias como respuesta a la crisis», *Revista de Antropología Experimental* 15, p. 357-368.
- Cano, Yolanda i Acuña, Ángel (2015): «¿Desarrollados en el Barrio del Realejo?», *Methaodos Revista de Ciencias Sociales* 3, p. 134-145.
- Castells, Manuel (1980): *La cuestión urbana*, Madrid, Siglo XXI.
- Castells, Manuel (1986): *La ciudad y las masas. Sociología de los movimientos sociales urbanos*, Madrid, Alianza Editorial.
- Castrillo Romón, María (2010): «Los habitantes en la reconstrucción del espacio público. Reflexiones sobre la regeneración de barrios periféricos en España», dins Viladevall Guasch, M. i Castrillo Romón, M. (coords.), *Espacio público en la ciudad contemporánea. Perspectivas críticas sobre su gestión, su patrimonialización y su proyecto*, Valladolid; Universidad de Valladolid, p.205-228.

- Cea d'Ancona, María Ángeles (2009): «La compleja detección del racismo y la xenofobia a través de la encuesta. Un paso adelante en su medición», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (Reis)* 125, p. 13-45.
- Cea d'Ancona, María Ángeles (2015): «Los efectos de la crisis económica en la molduración y evolución de la opinión pública española ante la inmigración», *Migraciones* 37, p. 29-52.
- Cea d'Ancona, María Ángeles; Martínez, Miguel S. i Mayer, Cecilia (2012): «Discursos e imágenes de la inmigración en etapas de bonanza y de crisis económica: confluencias y divergencias desde la mirada del autóctono y del foráneo», *VII Congreso migraciones internacionales en España*, Bilbao, 11-13 d'abril.
- Chabrol, Marie et al. (2016): *Gentrifications*, París, Éditions Amsterdam.
- Checa, Francisco (2002): *Las migraciones a debate. De las teorías a las prácticas sociales*, España, Institut Català d'Antropologia.
- Checa, Francisco (2006): *Menores tras la frontera. Otra inmigración que aguarda*, Barcelona, Icaria Antrazyt.
- Clerval, Anne (2007): *Évolution de la géographie sociale de Paris, 1982-1999: embourgeoisement et gentrification. Évolution socioprofessionnelle de la population des ménages*, Paris, APUR.
- Clerval, Anne (2008 a): «Les anciennes cours réhabilitées des faubourgs : une forme de gentrification à Paris», *Espaces et sociétés* 132, p. 91-106.
- Clerval, Anne (2008 b): *La gentrification à Paris intra-muros: dynamiques spatiales, rapports sociaux et politiques publiques*, Thèse doctorale, Université de Paris 1- Sorbonne, École Doctorale de Géographie de Paris.
- Cohen, Jean i Arato, Andrew (2000): *Sociedad civil y teoría política*, México D.F., Fondo de Cultura Económica.
- Collet, Anaïs (2008): «Les gentrificateurs du Bas-Montreuil : vie résidentielle et vie professionnelle», *Espaces et sociétés* 132, p. 125-141.
- Cruces, Francisco (2016): «Refigurar lo urbano», dins Cruces, F. (coord.), *Cosmopolis. Nuevas maneras de ser urbanos*, Barcelona, Gedisa, p. 15-41.
- Cuberos, Francisco José i Martín, Emma (2012): «Conflictos identitarios en los espacios públicos: las ligas deportivas latinas en la ciudad de Sevilla», *Revista de Ciencias Sociales UNAP* 28, p. 40-60.

- Cucó Giner, Josepa (2006): «Ciutat Vella: de solars i soroll», *Levante-EMV*, 19 de Març.
- Cucó Giner, Josepa (2009): «Urbanización y revuelta. Aproximación al caso de la ciudad de Valencia», *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía* 32, p. 549-559.
- Cucó Giner, Josepa (2010): «New-Built Gentrification: Its Histories, Trajectories, and Critical Geographies», *Population, Space and Places* 16, p. 395-411.
- Cucó Giner, Josepa (2012): «Periferias urbanas y reconfiguración de las políticas urbanas en España», *Gestión y Política Pública*, volumen temático, p. 41-81.
- Cucó Giner, Josepa (2013): «Poniendo a Valencia en el mapa global. Políticas, desarrollos urbanos y narrativas sobre la ciudad», dins Cucó Giner, J. (ed.) *Metamorfosis urbanas. Ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona, Icaria, p. 157-180.
- Cucó Giner, Josepa (2014a): «En aras de la globalización neoliberal: los barrios del water front de Valencia», *Sociología urbana e rurale* 104, p. 12-28.
- Cucó Giner, Josepa (2014b): «El malestar de las periferias urbanas. Precarización y descontento en las ciudades españolas», dins VVAA, *Periferias, fronteras y diálogos*, Tarragona, Publicacions URV, p. 55-68.
- Cucó Giner, Josepa (2016): «Un barrio marginado no es un barrio marginal. A propósito de Nazaret (Valencia)», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, vol. LXXI, 1, p. 151-171.
- Davidson, Mark i Lees, Loretta (2005): «New-built 'gentrification' and London's riverside renaissance». *Environment and Planning A*, 37, p. 1165-1190.
- Davis, Mike (2001): *Más allá de Blade Runner. Control urbano: la ecología del miedo*, Bilbao, Virus Editorial.
- De Souza, Xavier (2008): «On half-blind men and elephants: Understanding greater ethnic diversity and responding to "good-enough" evidence», *Housing Policy Debates* 19/1, p. 218-229.
- Del Valle, Teresa (1997): *Andamios para una nueva ciudad. Lecturas desde la antropología*, Madrid, Ediciones Cátedra.

- Del Valle, Teresa (2001): «Asociacionismo y redes de mujeres ¿Espacios puente para el cambio?», *Hojas de Warmi* 12, p. 131-151.
- Delgado, Alexandra (2008): «Propuesta para un nuevo modelo urbano madrileño en clave de sostenibilidad: del crecimiento a la rehabilitación», comunicación en el IX Congreso Nacional de Medioambiente, Cumbre de Desarrollo, ONU Sostenible, Fundación CONAMA. Recuperat de http://www.conama9.conama.org/conama9/download/files/CTs/2529_ADelgado.pdf (última consulta el 8 de novembre del 2016).
- Delgado, Manuel (2004): «Tiempo e identidad. La representación festiva de la comunidad y sus ritmos», *Zainak* 4, p. 77-98.
- Di Pietro, Luís J. (2001): «Hacia un desarrollo integrador y equitativo: Una introducción al desarrollo local», *CICCUS-La Crujía*, p. 111-236.
- Díaz De Orueta, Fernando (2010): «Regímenes urbanos y movimiento ciudadano en Valencia», *Cuaderno urbano*, vol. 9, 9, Monográfico sobre Resistencia. Recuperat de http://www.scielo.org.ar/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1853-36552010000100013.
- Dolç, Carles (2002): «El patrimoni edilici de l'Horta», *El País*, Quadern 134, 19 d'Octubre.
- Dolç, Carles i Sancho, Josep Maria (2003): «L'Illa de Jesuïtes. La ciutadania i el paisatge també compten», dins Gaja i Diaz, F. (ed.), *Pensar Valencia. Taller XXI d'Urbanisme*, València, Editorial de la UPV, p.37-60.
- Douglas, Mary (1973): *Pureza y peligro. Un análisis de los conceptos de contaminación y tabú*, Madrid, Siglo XXI.
- EAPN (2014): *Pobreza y Desigualdad Social en Andalucía*. Recuperat de http://www.eapn.es/ARCHIVO/documentos/recursos/1/1413876373_141013_informe2014_completo.pdf (17 de octubre del 2014).
- Eguren, Joaquín (2012): «El uso de los espacios públicos por los inmigrantes latinoamericanos de origen andino en la ciudad de Madrid», *Revista de Ciencias Sociales UNAP* 28, p. 183-204.
- El País (22 de juliol de 2015): «A cuatro años de la matanza en la isla de Utoya», Recuperat de http://elpais.com/elpais/2015/07/22/videos/1437561014_241449.html
- Epstein, Renaud (2009): «Démocratie et participation: l'exemple de la ré-

- novation urbaine», dins Donzelot, J. (ed.), *La ville à trois vitesses*, París, Éditions de la Villette.
- Erra, Miquel i Serra, Joan (2008): Tota la veritat sobre Plataforma per Catalunya, Barcelona, Ara Llibres.
- Eseverri, Cecília (2011): «Enseñanzas de la ‘revuelta urbana’ en las banlieues francesas», dins Cachón, L. (dir.), *Inmigración y conflictos en Europa*, Barcelona, Hacer.
- Eseverri, Cecília i Ramos, Alfredo (2008): «La paradoja de la convivencia en Villaverde, encuentros y desencuentros entre “nuevos” y “viejos vecinos”», dins Cachón, L. (ed.) *Convivencia, inmigración y conflictos: tres distritos madrileños desde las voces de los líderes de opinión*, Madrid, Ayuntamiento de Madrid.
- España 2000 (23 de març de 2013): «España 2000 en defensa de la identidad valenciana», *Espanya 2000*. Recuperat de <http://espana2000.org/?p=1216#habite-1216>
- Evans, Joseph (2005): «The Dynamics of Social Change in Radical Rightwing Populist Party Support», *Comparative European Politics* 3, p.76-101.
- Fernández, Natividad i Calvo, Manuel (coords.) (2001): *Inmigración y Derechos. Segundas Jornadas Derechos Humanos y Libertades fundamentales*, Mira Editores.
- Fijalkow, Yankel i Préteceille, Edmond (2006): «Gentrification: discours et politiques urbaines (France, Royaume-Uni, Canada)», *Sociétés Contemporaines* 63, p. 5-13.
- Fleury, Sonia; Subirats, Joan i Blanco, Ismael (2009): «Introducción», dins Fleury, S.; Subirats, J.; Blanco, I. (eds.), *Respuestas locales frente a inseguridades globales*, Barcelona, CIDOB, p. 9-21.
- Fonotelli, Claudia i Echevarría, Gabriel (2011): «¿Un mal país para vivir? Veinte años de inmigración en Italia», dins Cachón, L. (dir.), *Inmigración y conflictos en Europa*, Barcelona, Hacer.
- Font, Judit (2012): «Salt city: el barri com a refugi i amenaça. Apropiacions de l'espai públic i resistències dels joves de Salt davant l'exclusió i l'estigma», *Revista de Ciències Socials Aplicades* 4, p. 3-24.
- Foster, George (1965): «Peasant society and the image of limited good», *American Anthropologist* 67, 2, p. 293-315.

- Fraser, Nancy (1990): «Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy», *Social Text* 25/26, p. 56-80.
- Fuentes, Encarnación (2005): *El Realejo: itinerarios histórico-artísticos por Granada*, Granada, Concejalía de Participación Ciudadana y Educación.
- Füredi, Frank (2007): *The Culture of Fear Revisited: Risk-Taking and the Morality of Low Expectation*, Londres, Continuum.
- Fyfe, Nick, Banister, Jon, Kearns, Ade (2006): «(In)civility and the City», *Urban Studies* 43, 5/6, p. 853-861.
- Gaja i Díaz, Fernando (2006): «Una mirada a la Ciutat de València. El boom de València o la ciutat com a espectacle», dins VVAA, *Llibre Verd del territori valencià*, València, Federació Escola Valenciana, p. 201-213.
- Gaja i Díaz, Fernando (2009): «Antecedentes e intervenciones urbanísticas», dins Gaja i Díaz, F. (ed.), *Un futuro para el pasado. Un diagnóstico para la Ciutat Vella de València*, Valencia, Editorial Universidad Politécnica de Valencia.
- Garcés, Blanca (2011): «“Trouble in Paradise”. Reflexiones sobre los discursos y las políticas en torno al asesinato de Theo van Gogh», dins Cachón, L. (dir.), *Inmigración y conflictos en Europa*, Barcelona, Hacer.
- García Canclini, Néstor. (2004): *Diferentes, desiguales y desconectados*, Barcelona, Gedisa.
- García Castaño, Javier i Barragán Ruiz-Matas, Cristina (2004): «Mediación intercultural en sociedades multiculturales: Hacia una nueva conceptualización», *Portularia* 4, p. 123-141.
- García Pilán, Pedro i Ruiz Torres, Miquel (2013): «Degradación, espectacularización y espacios del miedo: el Cabanyal», dins Cucó Giner, J. (ed.) *Metamorfosis urbanas. Ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona, Icaria, p. 353-376.
- García Roca, Joaquín (2004): *Políticas y Programas de Participación Social*, Madrid, Editorial Síntesis.
- García Roca, Joaquín (2005): *Separata de Lumen: Las mutaciones de nuestra época*. España.
- García, Asun et al. (2011): «Velos, burkas... moros: estereotipos y exclusión de la comunidad musulmana desde una perspectiva de género», *Investigaciones Feministas* 2, p. 283-298.

- García, Ernest (coord.) (1999): *Els valors de la Punta: 18 arguments en defensa de l'Horta*, València, PUV.
- García, Sergio i Ávila, Débora (2011): «Entre el riesgo y la emergencia: la nueva protección social en el marco del dispositivo securitario neoliberal», dins García, S. i Ávila, D. (coords.), *Enclaves de riesgo. Gobierno neoliberal, desigualdad y control social*, Madrid, Traficantes de Sueños, p. 83-103.
- Garnier, Jean Pierre (2006): *Contra los territorios del poder*, Barcelona, Virus Editorial.
- Gaxie, Daniel (1999): «Les politiques municipales d'intégration des populations d'origine étrangère», *Migrations-Études* 86.
- Germain, Annick (coord.) (1995): *Cohabitation interethnique et vie de quartier*, Montréal, Collection Études et Recherches, Ministère des Affaires internationales, de l'Immigration et des Communautés culturelles du Québec.
- Gidley, Ben (2016) «Conflicto y convivencia en los barrios urbanos diversos de Europa: reintroducir los derechos humanos y la justicia social en el debate sobre la integración», dins Solanes, Á. (ed.), *Diversidad cultural y conflictos en la Unión Europea. Implicaciones jurídico-políticas*, València, Tirant lo Blanch, p. 35-49.
- Giménez, Carlos (1997): «Convivencia», dins Malgesini, G. i Giménez, C., *Guía de conceptos sobre Migraciones, Racismo e Interculturalidad*, Madrid, La Cueva del Oso. (Segona edició del 2000 en Los Libros de la Catarata).
- Giménez Romero, Carlos (2002): «Planteamiento multifactorial para la mediación e intervención en contextos multiculturales. Una propuesta metodológica de superación del culturalismo», dins García Castaño, F. J. y Muriel López, J. (eds), *La inmigración en España: contextos y alternativas*, Granada, Laboratorio de Estudios Interculturales.
- Giménez, Carlos (2004): Servicio de mediación intercultural SEMSI, *Revista de educación social*, 2. Recuperat de <http://www.eduso.net/res/?b=4&c=28&n=86> (consultat 25/12/2016).
- Giménez, Carlos (2005): «Convivencia. Conceptualización y sugerencia para la praxis». *Puntos de Vista* 1, p. 7-31.
- Giménez Romero, Carlos (2009): «El impulso de la convivencia ciudadana e

- intercultural en los barrios europeos: marco conceptual y metodológico», dins *Marco conceptual y buenas prácticas en ciudadanía y convivencia en barrios europeos*, Barcelona INTI-CIEN, Diputació de Barcelona.
- Giménez, Carlos (2009): «Marco conceptual y buenas prácticas en ciudadanía y convivencia en barrios europeos INTI-CIEN», *Serie Igualdad y Ciudadanía*, Barcelona, Diputación Barcelona.
- Giménez, Carlos (2012): «¿Cómo hemos llegado y por qué estamos aquí? Sobre las etapas, retos, oportunidades y riesgos de la mediación intercultural», *Revista de la Asociación de Enseñantes con Gitanos* 29, p. 6-17.
- Giménez, Carlos; Álamo, José M. i Pérez, Fernando (2015): *Juntos por la Convivencia. Claves del Proyecto de Intervención Comunitaria Intercultural*, volumen uno, Barcelona, Obra Social “la Caixa”.
- Giménez, Carlos i Gómez, Paloma (coords.) (2015a): *Análisis, prevención y transformación de conflictos en contextos de inmigración*, Madrid, UAM Ediciones.
- Giménez Romero, Carlos i Gómez Crespo, Paloma (2015b): «Conflictividad y migración: dimensiones para el análisis y claves para su regulación», dins Giménez, C. y Gómez, P. (coords.), *Análisis, prevención y transformación de conflictos en contextos de inmigración*, Madrid, UAM Ediciones.
- Gimeno, Chabier et al. (2016): «La intervención comunitaria: retos y propuestas», dins Raya, E. i Pastor, E. (coord.), *Trabajo social, derechos humanos e innovación social*, Cizur Menor, Navarra: Aranzadi.
- Giroud, Mathieu (2015): «Mixité, contrôle social et gentrification», *La Vie des idées*, noviembre.
- Glass, Ruth (1963): *Introduction to London: aspects of change*, London, Center for Urban Studies.
- Glassner, Barry (1999): *The culture of Fear*, Nueva York, Basic Books.
- Godenau, Dirk i Arteaga, Sebastián (2003): *La Movilidad en los Mercados Locales de Trabajo de Tenerife*, Santa Cruz de Tenerife, Área de Desarrollo Económico del Cabildo de Tenerife.
- Godenau, Dirk (2011): «Una década de (in)migración: balance y perspectivas», *Documentos OBITen* 1, p. 6-32.
- Goffman, Ervin (1979): *Relaciones en público*, Madrid, Alianza.

- Gómez Crespo, Paloma (2013): «El comercio de barrio como espacio de sociabilidad en contextos locales de migración», *Polis [En línea]* 35.
- Gómez Crespo, Paloma i Martínez Aranda, Mª Adoración (2012): «Convivencia y conflicto en contextos locales de inmigración: articulación de espacios de sociabilidad en los barrios madrileños», *Revista de Ciencias Sociales UNAP* 28, p. 121-144.
- Gómez Crespo, Paloma i Martínez Aranda, Mª Adoración (2014): «Deconstrucción y recontextualización de situaciones conflictivas en contextos locales de migración», dins *Actas del XII Congreso de Antropología: periferias, fronteras y diálogos*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, p. 85-105.
- Gómez Crespo, Paloma i Martínez Aranda, Mª Adoración (2016): «El impacto de la crisis económica en la convivencia en barrios multiculturales: amenazas y oportunidades», *8º Congreso Internacional CEISAL*, Universidad de Salamanca.
- Gómez Gil, Carlos (2008): «El asociacionismo de los inmigrantes», dins García Roca, J. i Lacomba, J. (eds.), *La inmigración en la sociedad española*, Barcelona, Bellaterra, p. 541-557.
- Gómez, Juan David (coord.) (2013): *Evaluación del plan integral del Casco Histórico 2005- 20. Diagnóstico del barrio y propuestas de futuro*, Zaragoza, Ayuntamiento de Zaragoza.
- González Alcantud, José A. (1990): «El día de la Cruz en Granada. Introducción Etnológica», *La Gaceta de Antropología*, p. 1-11
- González Alcantud, José A. (1998): *Antropología (y) política. Sobre la formación cultural del poder*, Barcelona, Anthopos.
- González Casanova, Pablo (2004): *Comunidad: la dialéctica del espacio. Revista Tema 36*, enero-marzo, La Habana, Cuba.
- Gonzalez Collantes, Carla (2006): *Moviments socials i defensa del patrimoni a la ciutat de València; el cas dels Salvem*, Tesis Doctoral, Valencia, Universidad Politécnica de València.
- Gordo, Ángel J. i Serrano, Araceli. (2008): *Estrategias y prácticas cualitativas de investigación social*, Madrid, Pearson.
- Graella, José (22de març 2013): «Si nos hubiéramos juntado 100 personas ese muñeco habría ardidido con los hindúes dentro», Levante EMV. Recuperat

- de <http://www.levante-emv.com/valencia/2013/03/22/hubieramos-junto-100-personas-muneco-habria-ardido-hindues/983824.html>.
- Grafmeyer, Yves (2007): «Le quartier des sociologues», dins Authier, J-Y. et al. (dirs), *Le quartier. Enjeux scientifiques, actions politiques et pratiques sociales*, Paris, La Découverte, p. 21-31.
- Gravano, Ariel (2005): *El barrio en la teoría social*, Buenos Aires, Espacio.
- Guimaraes, Jean P. (1997): «Local Economic Development: The Limitation of Theory», dins Helmsing, B. i Guimaraes, J. (eds.), *Locality, State and Development. Essays in honour of Jos G.M. Hilhorst*, The Hague, ISS.
- Harvey, David (1989): «From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism», *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, vol. 71, 1, p. 3-17.
- Harvey, David (2006): «The Political Economy of Public Space», dins Low, S., Smith, N. (eds.), *The Politics of Public Space*, New York, Routledge.
- Harvey, David (2008): «The Right to the City», *New Left Review* 53, 23-40.
- Harvey, David (2013): *Ciudades rebeldes. Del derecho a la ciudad a la revolución urbana*, Madrid, Akal.
- Heras, Pilar (coord.) (2008): *La acción política desde la comunidad*, Barcelona, Graó
- Hernández i Martí, Gil Manuel i Torres Pérez, Francisco (2013): «El impacto de la Valencia glocalizada en el Centro Histórico popular», dins Cucó Giner, J. (dir.), *La ciudad pervertida. Una mirada sobre la Valencia global*, Madrid, Anthropos, p. 19-40.
- Hernández, Adrián (2016): «De la botiga a la boutique: gentrificación comercial en el Casc Antic de Barcelona», *URBS: Revista de estudios urbanos y ciencias sociales*, Vol. 6, 1, p. 79-99.
- Hernández, Adrián et al. (2016): «Implicacions socials de tres intervencions urbanes al Casc Antic de Barcelona: el mercat de Santa Caterina, el Pou de la Figuera i el Born Centre Cultural», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* 81, p. 111-136.
- Hernández, Aitor (2011): «La derecha radical populista en Europa: discurso, electorado y explicaciones», *Revista española de investigaciones sociológicas* 136, p. 141-160.

- Hernando, Felipe (2008): «La seguridad en las ciudades: el nuevo enfoque de la geoprevención», *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, extra 12, p. 270.
- Herrero, Luis Francisco (2003): «L'empremta i la mirada: el Cabanyal», dins Gaja i Díaz, F. (ed.), *Pensar Valencia. Taller XXI d'Urbanisme*, València, UPV, p. 61-86.
- Jabbaz Churba, Marcela (2003): *Características y dinámica de la inmigración en L'Horta Sud*, Valencia, Fundación CEIM (Centro de Estudios para la Integración Social y Formación de Inmigrantes) y Ayuntamiento de Picanya.
- Jabbaz Churba, Marcela (2014a): «Servicios Sociales y territorio: regulaciones y prácticas reales en l'Horta Sud de Valencia», dins *V Congreso Internacional de GIGAPP*, Madrid.
- Jabbaz Churba, Marcela (2014b): «La racionalidad y la sostenibilidad como figuras míticas en el desmontaje del sistema público de servicios sociales», *TS Nova* 10, p. 55-69.
- Jobert, Bruno i Muller, Pierre (1987): *L'État en action: politiques publiques et corporatismes*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Joly, Danièle i Cachón, Lorenzo (2011): «La construcción de la multiculturalidad a partir del conflicto en el Reino Unido», dins Cachón, L. (dir.), *Inmigración y conflictos en Europa*, Barcelona, Hacer.
- Keith, Michael (2009): «Urbanism and city spaces in the work of Stuart Hall», *Cultural Studies* 23(4), p. 538-548.
- Kleiner-Lebau, Desirée (2011): «Aprender del dilema alemán: ¿integración o marginalización?», dins Cachón, L. (dir.), *Inmigración y conflictos en Europa*, Barcelona, Hacer.
- Kokoreff, Michel (2007): «Pauvres quartiers! Complexité de l'objet et ambivalence des phénomènes», dins Authier, J-Y. et al. (dirs.), *Le quartier. Enjeux scientifiques, actions politiques et pratiques sociales*, Paris, La Découverte, p. 242-252.
- Kong, Lily (2000): «Culture, Economy, Policy. Trends and Developments», *Geoforum*, vol. 31, 4, p. 385-390.
- Laclau, Ignazi (2005): *La razón populista*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica.

- Lakoff, George (2007): *No pienses en un elefante: lenguaje y debate público*, Madrid, Complutense.
- Leal Maldonado, Jesús i Leiva Santana, María Soledad (2011): «El espacio público de los inmigrantes», *ACE* 17, p. 317-334.
- Lebreton, Alexis i Mougel, Gregory (2008): «La gentrification comme articulation entre forme urbaine et globalisation: approche comparative Londres/Berlin», *Espaces et sociétés* 132, p. 57-73.
- Lefebvre, Henri (1969): *El derecho a la ciudad*, Barcelona, Península.
- Lefebvre, Henri (2013 [1974]): *La producción del espacio*, Madrid, Capitan Swing.
- Lehman-Frisch, Sonia (2008): «Gentrifieurs, gentrifiés : cohabiter dans le quartier de la Mission (San Francisco)», *Espaces et sociétés* 132, p. 143-160.
- Levante-EMV (23 de març 2013): «Intégrate o vete», Levante-EMV. Recuperat de <http://www.levante-emv.com/opinion/2013/03/22/integrata-o-vete/983762.html>.
- Lifton, Robert (1961): *Thought Reform and The Psychology of Totalism*, North Carolina, University of North Carolina Press.
- Llopis, Enric (2016): *La batalla de l'horta. Cinc dècades de resistència silenciosa*, Carcaixent, Sembra llibres.
- Lomnitz, Larisa Adler (1975): *Como sobreviven los marginados*, México, Siglo XXI.
- López, Anna (2016): «La estrategia de la nueva extrema derecha en Internet», *Revista electrónica de recursos en Internet sobre geografía y ciencias sociales* 53, p. 1-23
- López, Fernando (2010): «¿Qué es la islamofobia?», *Documentación Social* 159, p. 189-207.
- Lundsteen, Martin (2010): *Espacio, capital y cultura en Premià de Mar: esbozos hacia una lectura alternativa del conflicto sobre la mezquita*, TFM, Universitat de Barcelona.
- Lundsteen, Martin (2015): *Conflicts and convivencia: An ethnography of the social effects of the crisis in a small Catalan town*, Ph. D. Thesis, Universitat de Barcelona.

- Lundsteen, Martin; Martínez Veiga, Ubaldo i Palomera, Jaime (2014): «Reproducción social y conflicto en las periferias urbanas del Estado español», dins VVAA, *Periferias, fronteras y diálogos. Una lectura antropológica de los retos de la sociedad actual*. Tarragona, Publicacions URV.
- Malgesini, Graciela i Giménez, Carlos (2000): *Guía de conceptos sobre migraciones, racismo e interculturalidad*, Madrid, Los libros de la Catarata.
- Marchioni, Marco. (2001): *Comunidad y cambio social. Teoría y praxis de la acción comunitaria*, Madrid, Editorial Popular.
- Marchioni, Marco (2002a): *La acción social en y con la comunidad*, Zaragoza, Libros Certeza.
- Marchioni, Marco (2002b): «Organización y desarrollo de la comunidad: la intervención comunitaria en las nuevas condiciones sociales», dins Sarraute, M.L. (coord.), *Programas de animación sociocultural*, Madrid, UNED.
- Martín, Alberto (2004): «La asociaciones de inmigrantes en el debate sobre las nuevas formas de participación política y de ciudadanía: reflexiones sobre algunas experiencias en España», *Migraciones* 15, p. 113-143.
- Martín, Carolina; Zapata, Vicente M. i Mesa, Alexis (2013): «La intervención en espacios de alta diversidad humana y cultural mediante procedimientos construidos: el grupo de participación ciudadana d'El Fraile», dins Buadas, J. i Giménez, C. (ed.), *Hagamos de nuestro barrio un lugar más habitable. Manual para la intervención comunitaria en barrios*, Valencia, Fundación CeiMigra.
- Martínez Aranda, Mª Adoración i Gómez Crespo, Paloma (2012): «Recreación identitaria en espacios públicos: convivencia y conflicto en contextos locales de inmigración», dins *III Congreso Latinoamericano de Antropología*, Santiago y Temuco (Chile), Asociación Latinoamericana de Antropología.
- Martínez, Rubén (2016): «Las comunidades no son la solución, sino la expresión del conflicto urbano», *Revista Treball*. Recuperat de <http://revisitat treball.cat/las-comunidades-no-la-solucion-sino-la-expresion-del-conflicto-urbano/> (31.10.2016).
- Martiniello, Marco (2006): *Cómo combinar la integración y la diversidad: El desafío de una ciudadanía multicultural en la Unión Europea*, Ikuspegi Informes.

- Masanet, Erika i Santacreu, Óscar (2010): «El movimiento asociativo inmigrante en la Comunidad Valenciana y sus repercusiones en la producción de capital social», *Migraciones* 27, p. 49-81.
- Mattei, Ugo (2011): *Beni comuni. Un manifesto*, Bari, Laterza.
- Méndez López, Angel Joel (2012): *El Autodesarrollo Comunitario: método para potenciar la cohesión social en territorios excluidos*. El caso del barrio La Coma, Tesis màster en Cooperación al Desarrollo, Universitat de València, Valencia.
- Méndez López, Angel Joel (2016): *Paterna: una comunidad sujeto en gestación. Procesos de autodesarrollo*, Tesis doctoral en Ciencias Sociales, Universitat de València, València.
- Méndez López Angel Joel i Pérez-Cosín José Vicente (2015): *Acercamiento a la metodología de autodesarrollo comunitario*, TS Nova 12, p. 23-37.
- Merklen, Denis (2000): «Vivir en los márgenes: la lógica del cazador. Notas sobre sociabilidad y cultura en los asentamientos del Gran Buenos Aires hacia fines de los 90», dins Svampa, M. (ed.), *Desde abajo. La transformación de las identidades sociales*, Los Polvorines, Biblos/UNGS.
- Mesa, Alexis, Ramallo, Julio i Zapata, Vicente M. (2012): «Juntos en la misma dirección: Nuevos métodos para viejos retos en contextos de creciente diversidad humana», *Documentos OBITen* 5, p. 5-24.
- Miralles, José Luis (2003): «La ILP i l'Horta de València: patrimoni, territori i participació ciutadana als 25 anys d'una transició inacabada», dins Gaja i Díaz, F. (ed.), *Pensar Valencia. Taller XXI d'Urbanisme*, València, UPV, p. 87-106.
- Moncusí, Albert (2009): *Nuevos y viejos vecinos en dos barrios de Valencia (Els Orriols y Russafa)*, Ajuntament de València: Àrea de Progrés Humà. Regidoria de Benestar Social i Integració.
- Monnet, Nadja (2000): «El uso del espacio público por parte de los nuevos habitantes del Cas Antic de Barcelona: continuidad e innovaciones», *Scripta Nova* 69.
- Monreal, Pilar (2014a): «Imágenes y representaciones de un espacio urbano: el papel de los medios de comunicación en la reproducción de las desigualdades», *Antropológica*, PUCP Vol 33, p. 39-66.

- Monreal, Pilar (2014b): «Procesos de estigmatización, especulación y resistencia en la Cañada Real Galiana a su paso por Madrid», dins Lundsteen, M., Martínez Veiga, U. y Palomera, J. (coords.), *Reproducción social y conflicto en las periferias urbanas del estado Español*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili.
- Monreal, Pilar (2015): «Madrid como ciudad neoliberal: estigmatización de un asentamiento informal y especulación urbana», dins Zamanillo, M. (coord.) *La ciudad y la vida urbana*, Erasmus, Año xvi, nº2, p. 113-136.
- Monreal, Pilar (2016): «Ciudades neoliberales: ¿el fin del espacio público?. Una visión desde la Antropología urbana», *Quaderns Català d'Antropologia* 32, p.98-112.
- Montesinos i Martínez, Josep (2006): «Ciudad, patrimonio y ciudadanía», *Ingeniería Y Territorio* 75, p. 96–103.
- Mora, Albert (2011): «La participación social y política como instrumento de integración: una aproximación al asociacionismo inmigrante en España y en la Comunidad Valenciana», dins Añón, M. J. i Solanes, Á. (eds.), *Construyendo sociedades multiculturales: espacio público y derechos*, València, Tirant lo Blanch, p. 249-276.
- Mora, Albert (2013): «La incorporació dels immigrants al dret al vot: una aproximació a partir de les eleccions locals de 2011 a Gandia (València)», dins Arroyo, L. i Simó, M. (ed.), *VI Congrés Català/Internacional de Sociologia. Publicacions completes*, p. 1944-1962.
- Mora, Albert (2014a): «Construint la integració des de les polítiques públiques i la participació ciutadana: l'experiència de Gandia en el període 2005-2011», *TSNova* 10, p. 9-23.
- Mora, Albert (2014b): «Las asociaciones de inmigrantes en Gandia como espacios de construcción política de la integración: el caso de la ciudad de Gandia», dins Kairo, H. i Finkel, L. (coords.), *Crisis y cambio: propuestas desde la sociología. Actas del XI Congreso Español de Sociología*, p. 935-943.
- Moreras, Jordi (1999): *Musulmanes en Barcelona. Espacios y dinámicas comunitarias*, Barcelona, CIDOB edicions.
- Moreras, Jordi (2005): *La regulació dels espais de culte musulmà. Propostes d'acció per l'àmbit local*, Barcelona, Diputació de Barcelona Servei de Polítics per la Diversitat i Ciutadania.

- Moreras, Jordi (2006): «Creencias más allá de fronteras. Las expresiones religiosas en el contexto migratorio», *Puntos de Vista* 7, p. 21-41.
- Moreras, Jordi (2008): «¿Conflictos por el reconocimiento? Las polémicas en torno a los oratorios musulmanes en Cataluña», dins Planet, A. i Moreras, J. (eds.), *Islam e inmigración*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Moreras, Jordi (2009): *Una mesquita al barri. Conflicte, espai públic i inserció urbana dels oratoris musulmans a Catalunya*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- Mudde, Cass (2000): *The ideology of the extreme right*, Manchester, Manchester University Press.
- Mudde, Cass (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Müller, Alina (2011): «Dilemas de una sociedad multicultural: inmigración e integración en el Estado del Bienestar sueco», dins Cachón, L. (dir.): *Inmigración y conflictos en Europa*, Barcelona, Hacer.
- Nair, Sami (2003): *El imperio frente a la diversidad del mundo*, Barcelona, Editorial Arete.
- Nash, Mary (2004): *Mujeres en el mundo: Historia, retos y movimientos*, Madrid, Alianza editorial.
- Navarro, Clemente J. i Juriasti, Patxi (2006): «Funciones, actividades y facilitación pública de las asociaciones», dins Montero, J. R.; Font, J. i Torcal, M. (eds.), *Ciudadanos, asociaciones y participación en España*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, p. 223-240.
- Nel-lo, Oriol (2015): *La ciudad en movimiento. Crisis social y respuesta ciudadana*, Madrid, Díaz & Pons.
- Norris, Pippa (2005): *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Observatorio de suelo y vivienda (2016): *Boletín Anual. 2015*, Madrid, Ministerio de Fomento.
- Padilla, Beatriz (2015): «Conflictividad y convivencia en la diversidad a nivel local: ¿dos caras de la misma moneda?», dins Giménez, C. i Gómez, P. (coords.) *Análisis, prevención y transformación de conflictos en contextos de inmigración*, Madrid, UAM Ediciones.

- Pastor Seller, Enrique (2007): *La participación ciudadana en los Servicios Sociales Municipales de la Región de Murcia*. Universidad de Murcia. Departamento de Sociología y Política Social, Tesis Doctoral, Murcia.
- Peláez Paz, Carlos (2015): «Más de uno hemos crecido como personas», una aproximación etnográfica a la mediación escolar», dins Giménez, C. i Gómez, P. (coords.) *Análisis, prevención y transformación de conflictos en contextos de inmigración*, Madrid, UAM Ediciones.
- Pérez García, Francisco i Cucarella Tormo, Vicent (2015): «Necesidades y gastos de las Comunidades Autónomas», *Papeles de economía española* 143, p. 52-74
- Pérez, Alfredo (1998): «Plan Integral Casco Histórico de Zaragoza», Seminario sobre barrios desfavorecidos en España, 16 abril - 11 junio de 1998, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- PICH (2013): *Plan Integral del Casco Histórico 2013-2020*, Zaragoza, Ayuntamiento de Zaragoza.
- Pitarch, Sergi (20 de març 2013): «La falla Ceramista Ros arde tras horas de gran tensión y sin los símbolos sagrados hindúes», Levante EMV. Recuperat de <http://www.levante-emv.com/valencia/2013/03/20/falla-ceramista-ros-arde-horas-gran-tension-simbolos-sagrados-hindues/983275.html>.
- Plataforma per Russafa (2015): *Naves de Ribes*, Dossier elaborado per la Plataforma per Russafa. Recuperat de www.russafa.org.
- Povrzanović, Frykman M. (2015): «Cosmopolitanism in situ: conjoining local and universal concerns in a Malmö neighbourhood», *Identities: Global Studies in Culture and Power* 23 (1).
- Pumares, Pablo (1996): «Repercusiones del uso del espacio público en las relaciones entre españoles e inmigrantes extranjeros», *A.G.E.* 23, p. 71-95.
- Rausell, Paul et al. (2007): *Cultura. Estrategia para el desarrollo local*, Madrid, AECID.
- Rea, Andrea; Brey, Elisa i Brion, Fabienne (2011): «La experiencia belga: discriminaciones y reivindicaciones», dins Cachón, L. (dir.): *Inmigración y conflictos en Europa*, Barcelona, Hacer.
- Rebollo, Óscar (2011): «Desigualdad, participación y democracia», dins Do-

- cuments de treball del Seminari Nous Reptes de la Participació i Impactes en la Vida Democràtica*, Seminaris d'Estiu del Centre de Recursos i Educació Contínua, Xàtiva (València), Diputació de València.
- Rérat, Patrick; Söderström, Ola i Pigué, Etienne (2010): «New Forms of Gentrification. Issues and Debates», *Population, Space and Places* 16, p. 335-343.
- Riera, Celia Marta (2014): *Lo comunitario como cualidad del desarrollo local. Su alcance práctico para la transformación emancipadora de la sociedad*, Tesis doctoral en sociología, Universidad Central «Marta Abreu» de las Villas, Santa Clara.
- Rodríguez, Arantxa (2013): «Regeneración urbana en Bilbao: ¿una metamorfosis ejemplar?», dins Cucó, J. (ed.), *Metamorfosis urbanas. Ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona, Icaria.
- Rodríguez, Arantxa i Vicario, Lorenzo (2005): «Innovación, competitividad y regeneración urbana: los espacios retóricos de la «ciudad creativa» en el nuevo Bilbao», *Ekonomiaz* 58, p. 262-295.
- Rodríguez-Villasante, Tomás (2006): «Lo comunitario y sus saltos creativos», *Cuadernos de trabajo social* 19, p. 225-254.
- Romero, Joan (2005): «Fuera de control», *El País*, 30 de Abril.
- Romero, Joan i Francés, Miquel (eds.) (2012): *La Huerta de Valencia*, València, PUV.
- Ruiz Torres, Miquel i García Pilán, Pedro (2013): «Disolución del lugar y espacios del miedo en el Cabanyal», dins Cucó Giner, J. (dir.) *La ciudad pervertida. Una mirada sobre la Valencia global*, Barcelona, Anthropos, p. 67-94.
- Rydgren, Jens (2005): «Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family», *European Journal of Political Research* 44, p. 413-437.
- Said, Edward W. (2009[1978]): *Orientalismo*, Barcelona, Debolsillo.
- San Román, Teresa (1991): «La marginación como dominio conceptual. Comentarios sobre un proyecto en curso», dins Prat, J. et al. (coords.), *Antropología de los Pueblos de España*, Madrid, Akal, p. 151-158.
- Sánchez Muñoz, David (2013): «La avenida del Oeste de Valencia. Historia de un proyecto inacabado», *ArsLonga* 22, p. 229-244.

- Santamarina Campos, Beatriz (2014): «El oficio de la resistencia. Salvem y Viu al Cabanyal como formas de contención del urbanismo neoliberal», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, vol. LXIX, 2, p. 305-326.
- Sartori, Giovanni (2001): *La societat multiètnica. Pluralismo, multiculturalismo y extranjeros*, Madrid, Taurus.
- Saura, Geo (2016): «Neoliberalismo como discurso: la evaluación en educación entre tecnologías políticas neoliberales y la nueva filantropía», *Revista Educação, Sociedade & Culturas* 47, p. 11-30.
- Sennet, Richard (2001a): *El declive del hombre público*, Barcelona, Edicions 62.
- Sennet, Richard (2001b): *Vida urbana e identidad personal*, Barcelona, Península.
- Shore, Cris; Wright, Susan i Però, Davide (eds.) (2011): *Policy Worlds. Anthropology and the Analysis of Contemporary Power*, Londres, Berghahn Books.
- Simó, Carles i Torres, Francisco (2009): «Tipos de inmigrantes, inserción social y asociacionismo. El caso de la Comunidad Valenciana», dins Checa, F.; Arjona, A. i Checa, J.C. (eds.), *Transitar por espacios comunes. Inmigración, salud y ocio*, Barcelona, Icaria Editorial, p. 285-314.
- Simó, Carles et. al (2005): «Asociacionismo y población extranjera en la Comunidad Valenciana», *Cuadernos Electrónicos de Filosofía del Derecho* 12.
- Simon, Patrick (1997): «Les usages sociaux de la rue dans un quartier cosmopolite», *Espaces et sociétés* 90-91, p. 43-68.
- Simon, Patrick (1998): «Le modèle de la mosaïque: la cohabitation interethnique et interclasse à Belleville, Paris», dins *Séminaire thématique: logement et vie de quartier, Métropolis an II*, Montréal, Immigration et métropolis.
- Slater, Tom (2006): «The Eviction of Critical Perspectives from Gentrification Research», *International Journal of Urban and Regional Research*, 30, p. 737-757.
- Slater, Tom (2014): «The Myth of “Broken Britain”: Welfare Reform and the Production of Ignorance», *Antipode* 46 (4), p. 948-969.
- Smith, Ian; Lepine, Eilean i Taylor, Marilyn (eds.) (2007): *Disadvantaged by where you live? Neighbourhood governance in contemporary urban policy*, Bristol, Policy Press.

- Smith, Neil (1996): *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*, London, Routledge.
- Smith, Neil (2003): «La gentrificación generalizada: d'une anomalie locale à la régénération urbaine comme stratégie urbaines globale», dins Bidou-Zachariassen, C. (dir.), *Retours en ville*, Paris, Descartes & Cie.
- Smith, Neil (2012): *La nueva frontera urbana. Ciudad revanchista y gentrificación*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- Soja, Edward W. (2000): *Postmetropolis. Critical Studies of Cities and Regions*, Oxford-Malden, Massachussets, Blackwell.
- Sorando, Daniel (2014): *Espacios en conflicto. Un analisis relacional del cambio social en los centros estigmatizados*, Madrid, UCM. Tesis doctoral.
- Sorando, Daniel i Ardura, Álvaro (2016): *First we take Manhattan: la destrucción creativa de las ciudades*, Madrid, La Catarata.
- Sorribes, Josep (1998): *La ciutat desitjada. València entre el passat i el futur*, València, Editorial Tandem.
- Sorribes, Josep (2003): «El malestar urbà a València: a propòsit dels «salvem»», *Metode* 31.
- Sousa Santos, Boaventura (1999): «Reinventar a democracia; entre o pré-contractualismo e o póscontractualismo». dins Oliveira, F. i Paoli, M. C., *Os sentidos da democracia. Políticas do dissenso e hegemonia global*, Vozes, Petrópolis.
- Summers, Lucía (2009): «Las técnicas de prevención situacional del delito aplicadas a la delincuencia juvenil», *Revista de derecho penal y criminología*, 1, p. 395-409.
- Taylor, Steven J. i Bogdan, Robert (1987): *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*, Barcelona, Paidós.
- Telleria, Imanol (2013): «Movimientos urbanos y acción colectiva en la ciudad», comunicación al XI *Congreso Español de Sociología*, Grupo de Trabajo de Sociología Urbana, Madrid, 10-12 de julio. Recuperat de <http://www.fes-web.org/uploads/files/modules/congress/11/papers/716.pdf>.
- Terán, Marta (2011): *La apuesta por el desarrollo local*, Madrid, Cesal.
- Theodore, Nick; Peck, Jamie i Brenner, Neil (2009): «Urbanismo neoliberal: la ciudad y el imperio de los mercados», *Temas Sociales* 66. Recuperat de

- http://www.sociology.as.nyu.edu/docs/IO/222/2009_Urbanismo_neoliberal.pdf.
- Tissot, Sylvie (2007): *L'État et les quartiers, genèse d'une catégorie de l'action publique*, Paris, Seuil.
- Tissot, Sylvie (2013): «Y a-t-il un “problème des quartiers sensibles”? Retour sur une catégorie d'action publique», *Revista de Antropología Social* 22, p. 137-153.
- Torres Pérez, Francisco (2005): «*La sociabilidad en los espacios públicos y la inserción de los inmigrantes*», Universidad de Murcia, dins Pedreño, Andrés et al. (eds.): *La condición inmigrante: exploraciones e investigaciones desde la Región de Murcia*, Murcia, Universidad de Murcia, p. 241-254.
- Torres Pérez, Francisco (2005): «Los espacios públicos en la ciudad multicultural: reflexiones sobre dos parques en Valencia», *Puntos de Vista* 1, p 33-49.
- Torres Pérez, Francisco (2006): «Las dinámicas de la convivencia en un barrio multicultural. El caso de Russafa (Valencia)», *Papeles del CEIC*, 23(1) [en línea]. Recuperat de <http://www.ehu.es/CEIC/papeles/23.pdf>.
- Torres Pérez, Francisco (2007): *Nous veïns a la ciutat. Els immigrants a València i Russafa*, Valencia, Publicacions de la Universitat de València.
- Torres Pérez, Francisco (2008): «Los nuevos vecinos en la plaza. Inmigrantes, espacios y sociabilidad pública», *AIBR Revista de Antropología Iberoamericana* 3, p. 366-297.
- Torres Pérez, Francisco (2009): «La inserción residencial de los inmigrantes en la costa mediterránea española. 1998-2007. Co-presencia residencial, segregación y contexto local», *Revista Internacional de Ciencias Sociales* 28, p. 73-87.
- Torres, Francisco i García, Pedro (2013a): «La ciudad ocultada. Desigualdad y precarización en la Valencia global», dins Cucó, J. (dir.) *La ciudad pervertida. Una mirada sobre la Valencia global*, Barcelona, Anthropos.
- Torres, Francisco i García, Pedro (2013b): «La ciudad fragmentada. Análisis comparativo de cuatro barrios emblemáticos», dins Cucó, J. (dir.) *La ciudad pervertida. Una mirada sobre la Valencia global*, Barcelona, Anthropos.
- Torres Pérez, Francisco i Hernández i Martí, Gil-Manuel (2013): «Estar en el mapa tenía un precio. El centro histórico popular en la Valencia glocalizada.

- Los barrios de El Mercat y El Carme», dins Cucó Giner, J. (ed.), *Metamorfosis urbanas. Ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona, Icaria.
- Torres, Francisco i Moncusí, Albert (2015): «Los escenarios urbanos. Unas condiciones más difíciles», dins Torres, F. i Gadea, Mª E. (coords.), *Crisis, inmigración y sociedad*, Madrid, Talasa.
- Torres, Francisco; Moncusí, Albert i Esteban, Fernando (2015): «Crisis, convivencia multicultural y efectos de barrio. El caso de dos barrios de Valencia», *Migraciones* 37, p. 217-238.
- Torres, Vicent (2003): «Nuevos y viejos movimientos ciudadanos en el País Valenciano» (inèdit).
- Touraine, Alain (1997): *¿Podremos vivir juntos? Iguales y diferentes*, Madrid, PPC Editorial.
- UNESCO (2005): *Convención sobre la Protección de la Diversidad de las Expresiones Culturales*, París. Recuperat de <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001429/142919s.pdf> (12 de gener del 2013).
- Van Dijk, Teun (2001): «Discurso y racismo», *Persona y sociedad*, p. 191-205.
- Van Dijk, Teun (2006): «Discurso de las élites y racismo institucional», dins Alsina, A.M. et al. (eds.), *Medios de comunicación e inmigración*, Murcia, Convivir sin racismo, p. 16-44.
- Van Dijk, Teun (2008): «Racismo, Prensa e Islam», *Derechos humanos* 5, p. 18-20.
- VVAA (1999): *Monografía Comunitaria de Arona*, Arona, Ayuntamiento de Arona.
- Vecina, Carlos (2010): «El barrio de Son Gotleu y su representación social» *Aposta Digital* 45, Universidad de las Islas Baleares.
- Vecina, Carlos (2011): «Barrios vulnerables, inmigración y conflicto social», *Aposta Digital* 49, Universidad de las Islas Baleares.
- Veredas, Sonia (2003): «Las asociaciones de inmigrantes en España. Práctica clientelar y cooptación política», *Revista Internacional de Sociología* 36, p. 207-225.
- Vergnano, Cecilia (2014): «Cómo se construye el racismo: análisis de un pogrom contra rom rumanos en el barrio Le Vallette de Turín, Italia», *Qua-derns-e* 19, p. 187-201

- Villasante, Tomás (1989): *Retrato de chabolista con piso*, Madrid, CIDUR S.A.
- Virno, Paolo (2003): *Virtuosismo y revolución*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- Vivant, Elsa (2007): «L'instrumentalisation de la culture dans les politiques urbaines: un modèle d'action transposable?», *Espaces et Sociétés*, 131(4): 49-66.
- Wacquant, Loïc (2001): *Parias urbanos*, Buenos Aires, Manantial.
- Wacquant, Loïc (2007): *Los condenados de la ciudad: gueto, periferias y Estado*, Buenos Aires, Siglo XXI.
- Wacquant, Loïc (2012): «Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism», *Social Anthropology* 20, p. 66-79.
- Wagner, Peter (1997): *Sociología de la modernidad. Libertad y disciplina*, Herder, Barcelona.
- Watts, Ronald (2006): *Sistemas federales comparados*, Marcial Pons, Madrid.
- Wessendorf, Susanne (2014): «Researching social relation in super-diverse neighbourhoods. Mapping the field», *IRIS Working Paper Series 2*.
- Wieviorka, Michael (1992): *El espacio del racismo*, Barcelona, Paidós Ibérica.
- Zapata, Vicente M. (2002): *La inmigración extranjera en Tenerife*, Santa Cruz de Tenerife, Área de Desarrollo Económico del Cabildo de Tenerife.
- Zegri, Mercé; Navarro, Josep María i Aramburu, Mikel (2009): «Gestión de la Diversidad entre Pequeños Comercios de Barcelona. Análisis de una Experiencia de Mediación Comunitaria Intercultural», *Intervención Psicosocial* Vol. 18, 1, p. 37-45.